

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1961. LXV. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÖTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

VARGA JÓZSEF

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR és V. KOVÁCS SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, XI., Ménesi út 11–13.

TARTALOM

<i>Varga József</i> : Ady irodalomszemlélete	253
<i>Bodnár György</i> : A publicista Kaffka Margit	286
<i>Barta János</i> : Mikszáth-problémák II.	299

Kisebb közlemények

<i>Bán Imre</i> : Apáczai Tamás kölesön-ügye. — <i>D. Zöldhelyi Zsuzsanna</i> : A cári cenzúra Petőfiről	322
--	-----

Vita

<i>Tamás Attila</i> : Hozzászólás az Arany - vitához	324
<i>Bisztray Gyula</i> : Egy ferde közlemény a legutóbbi Mikes - kiadásról	326

Adattár

<i>Papp Géza</i> : Ismeretlen Kochanowski-fordítások a XVI—XVII. századból	328
<i>Vargha Kálmán</i> : Móricz Zsigmond kiadatlan levelei	340

Szemle

<i>Révai József</i> : Válogatott irodalmi tanulmányok (<i>Béla Miklós</i>)	344
<i>Hatvány Lajos</i> : Irodalmi tanulmányok (<i>Komlós Aladár</i>)	346
<i>Tolnai Gábor</i> : Évek, századok (<i>Klaniczay Tibor</i>)	349
<i>Horányi Mátyás</i> : Eszterházi vígasságok (<i>Staud Géza</i>)	353
<i>A Petőfi Múzeum</i> évkönyve, 1959. (<i>Törő Györgyi</i>)	355
<i>Vértesi Arnold</i> : A tengeri rák (<i>Szekeres László</i>)	357
<i>Csathó Kálmán</i> visszaemlékezései a Nemzeti Színházról (<i>Kardos Pál</i>)	359
<i>Fónagy Iván</i> : A költői nyelv hangtanából (<i>Martinkó András</i>)	363

Programosan, tüntetően nem volt „literátor-olvasó” „...bízok a magam predesztinációs, kvalitásos sorsomban, voltomban. Még is csak az került s kerül elébem mindig, ami nekem, számomra a legérdekesebb, legfontosabb és legszükségesebb” — vizsgáltta magát 1913 decemberében János-kórházi betegágán, a karácsonyi termés néhány könyvét számbavéve.¹ S amikor halála előtt alig egy évvel, már nagy betegen, válaszolt Kőhalmi Bélának, a Könyvtári Szemle szerkesztőjének kérdéseire — „melyek azok a könyvek (nemcsak magyarok), amelyek állandó vagy újra meg újra visszatérő olvasmányai és hogy átmenetileg mely könyvek gyakoroltak önre mély hatást?” — egész életére visszapillantva is csak megismételni tudta a már egyszer mondottakat: „De az olvasnivalóimban is vallom predesztinációs hitemet: mit el kellett olvasnom, kezembe került, akár boltból, akár kölcsön, akár a vasúti kocsiban találtam. Vagy legalább is evvel vizsgálatom magam, ha néha kétségeim vannak: vajon okosan, gurmand-módra, jól válogattam össze s fogyasztottam el irodalmi fogásaimat?” — fejezte be kedves olvasmányairól tett vallomását tűnődve.²

I.

Nem volt literátor-olvasó — de a nagy, a szenvedélyes olvasók közé tartozott, akiket egész életükben elkísér az ifjúkor első nagy olvasás-élménye, s akik azt az ajándékot is megkapták a Sorstól, hogy mindig „gyermekszemmel” tudnak olvasni. „Nagyon korán kezdtem olvasni, nagyon sokat olvastam, sokáig nem válogattam az olvasnivalók között s néhány év óta megint e nem gazdaságos módszerre tértem. Állandó olvasmányom voltaképpen nincs is

* Ez a tanulmány az Ady irodalomban is az első kísérlet Ady irodalomszemlélete elemzésére, s a szerző is első nekifutásnak szánja azt e sokágú, nehéz kérdéseket feladó téma megközelítésére: ezt a történeti módszerű tanulmányt követi majd Ady esztétikai nézeteinek s ars-poétikájának számbavétele (bár ezek az Ady életműben játszott történeti funkciójuknak megfelelően már ebben is érintődnek).

¹ Könyvek és jóslások. Nyugat, 1914. I. 1. Vall.-ok és Tan.-ok. Bp. é. n. (1944). Athenaeum, 208.

² Ez a gondolata a „Petőfi nem alkuszik”-ban, 1910-ben jelentkezett először: „Holott Petőfi ragyogóan, majdnem példátlanul azok közé az emberek közé tartozott, akiket egy nagy francia kvalitásos embereknek hív nagyon szerényen. Akik mindent tudnak, megtanulnak, ami nekik kell s akik okvetlenül megleglik azokat az olvasmányokat, amelyekre szükségük van”, (Vall.-ok és Tan.-ok, 109.) — védte meg Petőfit Pulszkytól, aki a tanultságáért dicsérte meg azt. S a három különböző időpontban írott idézetből az is kiderül, hogy Petőfi-vel együtt magát is ezek közé a kvalitásos emberek közé sorolja. A gondolat ősforrása: Ady párizsi noteszkönyve: „Dumas ifj. rendszeresen semmit sem tanult. A hazard megtanította mindenre. Mint Molière mondta: „azok közé a kvalitásos emb. közé tartozik, kik mindent tudnak, pedig semmit sem tanultak.” Párisban és Napfényországban, Athenaeum, 1949. 312.

más, mint a Biblia, de vissza-visszatérő olvasmányaim szépszáma. Például *Jókai* regényeit, olyikat talán negyvenedikszer olvasom, emlékezéssel, néha-néha és néhol-néhol az első olvasás nagy szenzációjával. Külön örömöm megtalálni a még gondosabb *Mikszáth*-nál is, egy-egy anekdotának, ötletnek, furcsaságnak ismétlődését, elváltozását. Tanulságos olvasmányok ezek annak, aki a mostani Magyarországot szeretné kicserélni egy kevésbé ürival, káprázóval, de frissebb erejével, jobbal. *Petőfi*-t igazán, gyakran most néhány év óta olvasom és szeretem, de *Arany* nagy bűnbánó megtérésem után se lett gyakran óhajtott olvasnivalómmá. *Shakespeare*-re petőfiesen áradozót nem írnék, de szintén kellett és ma is sokszor kell mesés világainak némelyikében el-elbarangolnom.

Különös, hogy ama »mélyebb hatást« reám az olvasmányoknak micsoda vegyes társasága tette hét éves koromtól maig. Hét éves koromban kaptam, nem éppen jól választott ajándékkép, *Kisfaludy Sándor* összes verseit: nekem ez a megnyílt mennyország volt. (Most jut eszembe, hogy *Csokonai Vitéz Mihály*-t majdnem legsűrűbben forgatom ma is könyveim közül s ő is nagyon fiatal koromban mámorosított meg.) *Sue*-regények s hasonlóknak után *Goethe* forgatott fel s a *Torquato Tasso*-t diákkoromban majdnem egészen lefordítottam. Ha jól emlékszem, *Byron*, *Baudelaire*, *Vajda János* és *Tolnai Lajos* voltak nagy, mély szenzációim. Ha még tovább sorolnám őket, még furcsább, vegyesebb s együtt komikusabb volna a névsor — válaszolta *Kőhalmi Béla* kérdéseire.³ Ady sorait minden tekintetben csak megerősítik és gazdagítják más írásaiban tett vallomásai, s a kortársak emlékezései. „Akkoriban *Kisfaludy Sándor* olvastam, tudtam, hogy *Guzmics Izidor* vallásos író volt. . . Egyébként pedig meghaladtam a nyolc életesztendő — emlékezett gyerekkorára *Egy ló-hősnő* című, nagy autobiografikus értékű és szimbolikus mondanivalójú novellájában⁴. S amikor *Mikszáth*ról a negyvenéves írói jubileuma alkalmából írt, akaratlanul is elárulta, hogy az akkor feltűnt *Mikszáth*ot is már nyolc éves korában olvasta: „*Mikszáth* huszonöt év óta, ahogy első írását olvastam, ugyanaz a félelmes író nagyrú!” — írta 1910-ben, harminchárom éves korában.⁵ „Tízéves koromban olvastam a »*Karthausi*«-t — vállotta meg *Párizsban* egy asszonynak, aki a »*Katinkáig*« megtett útról faggatta.⁶ S „az olvasási düh, amely a mindszeinti két utolsó év alatt fogva tartja, s válogatás nélkül falatja vele a nyomtatott betűt, akár *Jókai*-regény az, akár ócska kalendárium, *Kisfaludy Sándor* verseskönyve, vagy ponyváról vásárolt füzetke, s amely kilenc-tízéves korában elfogja minden testmozgással járó játéktól” — csak *Nagykárolyba* kerülve hagyott alább, csillapodott egy kissé, — mint *Ady Lajos* testvéri visszaemlékezéseiből tudjuk. S önvallomásai csak megerősítik öccse feljegyzéseit: bámulatosan korán és sokat olvasott. Olvasási kedve egész életében elkísérte: amikor például a *Tömörkény* halála alkalmából írott nekrológja, „*Mikszáth* kaszát vásárló parasztja” egy passzusa miatt vitába keveredett olvasóival, vita közben elmondta, hogy „pár hónap előtt egy falusi könyvtár minden olvasható olvasnivalóját előszedtem s megtaláltam a kaszát vásárló parasztot”.⁷

S az iskola mit adhatott egy ilyen mohó szenvedélynek? A nagykarolyi katolikus iskola, — ahol a gimnázium alsó osztályait végezte — úgy látszik, hogy semmit. Ezekben az években még mindig fontosabb a szenvedély magányos lobogása: az iskola mellett — és talán helyett

³ Könyvek könyve. 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól. Szerkesztette és bevezetést írt hozzá: *KŐHALMI BÉLA*. — Lantos kiadása, Budapest é. n. (1918) 81—82. L. ehhez: *VARGA JÓZSEF*: *Ady* Endre elfelejtett vallomása kedves olvasmányairól és ismeretlen levele *Kőhalmi Bélához* c. publikációmát. ITK 1958. 4. 510—512.

⁴ Budapesti Napló, 1906. IV. 8. *Ady* Endre összegyűjtött novellái. Bp. é. n. (1939) Athenaeum, 272—274.

⁵ A legíróbb író. Vasárnapi Ujság, 1910. 20. sz. Vall.-ok és Tan.-ok, 188.

⁶ Katinkáig. Budapesti Napló, 1904. IV. 3. *Párizsban* és *Napfénysországbán*. Athenaeum, 1949. 24—27.

⁷ Nyugat, 1917. V. 16. Vall.-ok és Tan.-ok, 221—222.

is — a nem „kötelező” olvasmányok: „A vakációkon, főleg az 1890—1892. években hihetetlen mennyiségű regényt olvas össze, jórészt magyar regényeket. (Vas Gerebent, Jókait, Jósikát, Eötvöst és Keményt.) Ebben sem volt program, vagy tervszerűség, hanem a véletlen döntött benne: ti. egyik érdeklődő birtokos családnak könyvtára elsősorban magyar regényírókat tartalmazott” — írja Ady Lajos. Második párizsi útja első napjai egyikének hajnalán Comte szobrát látta meg egy világos ablakon át, és valósággal felujjongott: „Olyan ez, mintha mese volna. Ami vagyok, ennek a könyvnek köszönöm. Sorsom kezembe adta tizennégy éves koromban Comte könyveit.” Ez a rendkívül fogékony ifjú Comte könyveiből — amelyeket egy filozófiai folyóirat ismertetett nagyon részletesen magyarul, — a múlt század második felének talán legnagyobb hatású szellemi irányzatával, a pozitívizmussal ismerkedhetett meg. Bár Comte „vallást” is csinált filozófiájából — a párizsi hajnalon látott szobor Comte házában állott, ahol a „hivők” jöttek össze — Ady mégis a haladás gondolatát olvashatta ki a mester háromfázis (teológiai-metafizikai és pozitív) fejlődési koncepciójából és főleg a pozitívizmus számára legfontosabb terrénumból, a szociológiából. Ady nem szokott feleslegesen ujjongani: a tizennégy éves korban megismert gondolatok is segitenek majd eligazodni a fiatal nagyváradi publicistát a kaotikus magyar valóságban.⁸ Úgy tetszik, hogy ebben az időben áramlott be műveltségébe erősebben a világirodalom is. A Comte-élményére emlékező kis párizsi jegyzetével csaknem egy időben írt — már idézett — *Egy ló-hősnő* c. novellájában említi, hogy: „Legénykedő korba jutottam már”... „E kérdések idején olvastam éppen Dosztojevszkijt és Ibsent először. Kiplinghez még nem volt szerencsém.”

Ha az Iskolára gondolt Ady, csak Zilah jutott eszébe. Párizsi útja előtt még egyszer szétnézve az őt felnevelő magyar világban, Zilahra is ellátogatott. S ott a sarkon, a Wesselényi-kollégium új épületével szemben, a ködös novemberi estében kiszakadt belőle a szerelmes forróságú vallomás: „Aki vagyok, az négy zilahi esztendő által vagyok. És más nem lehetek. E négy esztendőnek minden perce determináló perc volt. Minden perce végzetesen szabogatta ki utamat.⁹ A zilahi négy iskolai esztendő — a kálvinista Wesselényi-kollégium — legszebb hagyományainkat: a nemzeti függetlenségért való harcot, a magyar polgárosodás Zilahon megvalósult szép példáját, a nemzetiségi türelmet, egyszóval: a még „szabadelvűvé” nem vált magyar liberalizmus klasszikus ideálját oltotta be Adyba. A Kollégium nemcsak nevében, de szellemében is őrizte Wesselényi emlékét. Falán ott függött annak a Zilahy Károlynak a képe, aki rövid élete munkásságával is a reformkor eszméit őrző nemesebb Magyarországot képviselte.¹⁰ Irodalmat írt tanult tulajdonképpen Ady Endre. Későbbi publicisztikájában a tankönyvetek — főleg a történelemkönyvet — úgy emlegeti majd, mint az úri Magyarország ideológiájának a terjesztőit.¹¹ A *Petőfi nem alkuszik*-ban így tesz szemrehányást: „Milyen felségesen képzelte el a tengert és még csak tengert sem láthatott soha. Hogy máma el lehessen drága, hasznát hozó tankönyvekben róla mondani: a magyar róna volt az ő világa.” Az akkor használt Beöthy Zsolt-féle tankönyv kétségtelenül az uralkodó 67-es szellem jegyében fogant, előtérbe állította a nemzeti jelleg és jellem kérdését és bizonyos nacionalista színezete is volt. De ezt a tankönyvet — amelynek első kiadása éppen Ady születési évében jelent meg —

⁸ Comte háza (Páris, június 30.) Budapesti Napló, 1906. VII. 4. Párisban... 105. Comte rendszerét a Magyar Philosophiai Szemle mutatta be 1887—1891 között tanulmányosorozatban igen részletesen magyarul. Ady ezt olvashatta, mert könyvalakban csak 1901-ben jelent meg Kun Sámuel fordításában Comte szociálphilosophiai értekezéseinek első része. Korai publicisztikájából s néhány verséből arra is következtethetünk, hogy hatott Adyra Comte filozófiájának másik nagy gondolata: az emberiség imádatának vallása.

⁹ Itthon vagyok. Szilágy, 1903. XI. 26. Vall.-ok és Tan.-ok, 19—20.

¹⁰ KAKASSY ENDRE: A román—magyar testvériség versének centenáriuma. Korunk, 1960. 10. 1173—1179.

¹¹ „Kinizsi Pál ölt ellenség hulláival agyar-fogain táncolta táncát, mint ifjaink okulására minden tanulságos könyvben megolvasható.” Vall.-ok, és Tan.-ok 128, 105. Petőfi nem alkuszik.

még nem a század első évtizede irodalmi forrongásának egyik vezető konzervatív harcosa, hanem a nagy tudós ígéret, Beöthy Zsolt, szépprózáink történetének kutatója írta, akinek könyvéről maga Mikszáth írt elismeréssel. A tankönyv nagy értéke, hogy a régi magyarság kincseivel gazdagon ismertette meg a kor diákjait. Ady egyik korai novellájában rajzolta meg „Takács tanár úr” alakját, aki „akár Apáczai Csere János életének egy még eléggé nem megvilágított epizódjáról prelegál, akár valamelyik Arany-ballada ismeretlen sajátságáról van szó... Csillogó szemmel lapozgat a Beöthy-tankönyvben.” Adynak jó emlékei is lehettek erről a tankönyvről, s talán ez is magyarázza, hogy amikor a Magyar Könyvtár jubileuma alkalmából cikket írt a Budapesti Naplóba — közvetlenül az irodalmi háborúság kirobbanása előtti évben — Beöthyre is talált jó szót.¹² A másik tanköny Greguss Ágost tankönyvként használt könyve volt *A balladáról*. Ebben külön fejezet foglalkozik Arany balladáival: ismerkedése és egyben egy életen át tartó viadala Arannyal tulajdonképpen itt kezdődött el.¹³ Az életre szóló nagy iskolai irodalmi élmény azonban nem a tankönyvekhez, hanem két tanárához fűződik: az egyik Vajdával ismertette meg — mert ez az iskola már akkor (életében) tanította Vajdát, igaz, hogy erre a Beöthy-tankönyv is lehetőséget adott: ha röviden is — foglalkozott a költővel, s példatárában közölte a Sirámok egyik darabját — a másik Goethe Tassóját fordíttatta vele. Vajda versesben az „új poétai civilizációt” — Goethe művében pedig az osztálytársadalmak művésze sorsának tragikumát ismerhette meg. S végül Zilahon mélyült el Ady klasszikus: latinos—görögös műveltsége is.¹⁴

„A zilahi olvasó években a Budapesti Szemle, Természettudományi Közöny, Magyar Nyelvőr és valamelyik magyar történelmi folyóirat köteteit hozta haza tízes-tizenötös turnusokban s olvasta már akkor is gyöngye és miopsz szemével imbolygó gyertyaláng mellett féléjszakákon keresztül. Emlékezetem szerint verses műveket nem igen olvasott. Petőfi kötete mindig volt, de nem tudnám megmondani, hogy vajon sürjen forgatta-e... Tudom, hogy sürjen forgatta a zilahi diákevekben Vörösmarty-t is, s különösen a Csongor és Tünde ragyogó költői nyelvét előttem valósággal extázissal magasztalta. Reviczkyt is ezekben az években ismerte meg (előbb mint Vajda Jánost)”, hogy még egyszer Ady Lajost — ezeknek az éveknek mégis csak leghitelesebb tanúját — még akkor is ha ellentmondásba kerül önmagával: verses műveket nem igen olvasott és közben Vörösmarty költői nyelvét dicsérte — idézzük.¹⁵ Egyik — ezekben az években játszódo — novellájából tudjuk, hogy ekkor már Schopenhauert is ismerte.¹⁶

¹² A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I—II. Összeállította: BEÖTHY ZSOLT. Az Ady-iskolázásához legközelebb eső, 1888-as, ötödik kiadást használtam. — Takács tanár úr. Szabadság, 1900. I. 6. Ady E.: Novellák. II. 31. Áll. Ir.-i és Műv.-i Kiadó. Marosvásárhely 1957. — Egy jubileum. Budapesti Napló, 1907. XI. 20. — MIKSZÁTH KÁLMÁN: A szépprózai elbeszélés. (Beöthy Zsolt könyvéről.) 1886. Írói arcképek. Művelt Nép. Budapest 1953. 140—43. — KOVALOVSKY MIKLÓS: A. E. önképzőköri tag. Budapest 1943. 13. — Az Ady-korabeli iskolát korhűen jellemzi HATVANY LAJOS: Ady, I. 495—498. Szépirodalmi 1959.

¹³ GREGUSS ÁGOST: A balladáról. Bp. 1886. Arany balladairól. 176—186. L.: „Menekülj, menekülj innen” c. versét, amelyben a „dacos Hunnia”, „balladát akar, balladát, balladát.”

¹⁴ „Ha Both István nem velem olvastatja fel a világ legszebb versét, azt a tavaszról zengő Vajda verset!... Ha Kerekes Ernő lelkesedése bele nem kerget, hogy Tasso nagy monológját sirjam el magyarul...” (Itthon vagyok). Majd megismétli ezt a vallomását „A Szilágyi bűne” című — a lap fennállásának 25. évfordulójára küldött — írásában: „Dr. Both István Vajda Jánossal össze-vissza-turbálta a lelkemet és uszított.” — Szilágyi, 1908. V. 14. Vall.-ok és Tan.-ok, 20. 44—45. — Ady Nagykarolyban ismerhette meg a hellén szépségideált. Több novellája tanúsítja ezt (Régi tavaszi háború, Szép papunk története, Timót pap lemon-dása), de Zilahon tanult igazában görögül, kedves tanárjától, Kincs Gyulától.

¹⁵ Az Ady Lajos könyvből vett idézetek rendje: ADY L.: A. E. Amicus 1923.: 23., 34., 35.

¹⁶ Ila nemet mond. Pesti Napló, 1908. XI. 17. A novella meséje 1894-ben játszódik. „Már voltak közöttünk olyanok is, akik Schopenhauert ismerték” — így emlékezett vissza Ady ebben. Összegyűjtött novellái, 409—412. ADY L.: 86.

Justh Zsigmondot is ekkor olvasta.¹⁷ S valószínűleg ekkor kerültek a kezébe Tolnai Lajos regényei is, amelyek akkor szinte évről évre jelentek meg.¹⁸ S a Csokonai-hagyományt őrző Debrecenben majd megerősödhetett a költő iránti érdeklődése is. Itt és ekkor hallotta először Nietzsche nevét is.¹⁹ Földessy Gyula jegyezte fel Ady-élményei között, hogy: „valamiképpen Komjáthy Jenőről is beszélgettünk, de az egészből csak az a biztos benyomásom maradt meg, hogy Ady annakidején szintén meghatódott olvasója lehetett »A homályból« költőjének, épp úgy, mint a kilencvenes évek versszerető ifjúsága.”²⁰ Adyban hát egyszerre élt benne a magyar múlt — ezért tud majd publicisztikájában egyformán idézni Apáczai Cserétől, Károlyi Sándortól és Kossuth Lajostól — és saját napjaink élő irodalma. S ami a legcsodálatosabb s bennünket leginkább érdeklő: ez a páratlanul friss szellem műveltségébe felszívta mindazokat a nedveket, amelyek majd költészete fáját táplálják, amelyek magyar társadalomlátásának jellemző színet adják s publicisztikája korai érettségét, majd saját költői hangja megtalálását magyarázzák. Elég ismét csak Tolnai Lajos és Vajda János nevét leírni. De e két néven túl is: bár Ady kétségtelenül nem válogatott az olvasnivalói között, és ha a Könyvtári Szemle szerkesztője kérdéseire tovább folytatta volna válaszát, e névsor valóban még „furcsább, vegyesebb és komikusabb” lett volna,²¹ mégis érdemes figyelni arra, hogy az igazi, a döntően nagy élményt a 67-es Magyarországgal szembenálló irodalomtól kapta. Ahogy fejlődésében jelentős mozzanat a diákkorban átélt egyházpolitikai harcok emléke — amelyek a reformkor szellemének utolsó villanásai voltak a dualizmus korának Magyarországon — úgy irodalmi műveltségében, majd tágabban irodalomszemléletében is nagyon fontos tényező a kiegyezés még európai légkörében született magyar irodalomhoz való vonzódása: Jókainak tulajdonképpen ezt az „aranykorát” szerette igazán: az *Eppur si muove*t idézte, — gúnyosan, megkérdőjelezve: „A csittvári krónika diákjai azt álmodták, hogy száz esztendő múlva nem lesz templom Magyarországon és sehol. Kórházakká, kultúrpalotákká, menhelyekké alakulnak a templomok. Szegény, néhai, nagy Jókaink olyan időben írta e regényét, amikor Magyarországon ez a hit minden Európa felé tekintő magyar ember hite volt. Akkor sokaknak fájt a büszke, drága,

¹⁷ „Szegény néhai Justh Zsigának olvastam el — tizenhét év után fölmelegítetten — egy regénykáját, mivel most régibb íróink könyveivel mulatok”, rőta fel 1911. dec. 3-án a Világban kedvelt rovatában a „Szelíd, új jegyzetek” közé — a magyar arisztokrácia életén eltűnődve. Valószínűleg „A kiválás genezise” cím alatt összefogott ciklus első darabjára, A Pénz legendájára gondolt Ady jegyzete írásakor, s ez ismét csak Ady páratlanul friss tájékozódására vall. A ciklus egyes darabjai ugyanis 1893-ban (az említett) 1894-ben (Gányó Julcsa) s 1895-ben (Fuiumus) jelentek meg. Témája okán Ady ez utóbbira is emlékeztethet. — Egy színi kritikájából az is kiderül, hogy Justh paraszt-színjátész kísérletéről is tudott: „Leglevegősebbül, leglelketlenebbül mégis csak a színpad bánt el a paraszttal. Néhol még csúfondárosan meg is rontotta. Ahol a paraszt népszínművet látott, sok helyütt elkezdte utánozni a színpadi parasztot. Talán Justh Zsigmond tudott volna erről beszélni. A mi komoly, értékes népünket nem vettük komolyan, míg komoly és értékes volt.” *Parasztzúvek*. Bp. N. 1905. V. 14. Vall.-ok és Tan.-ok, 368–69. Justhban a regényíró is becsülte: „Ez a regényke a maga idejében finom, sőt értékes volt s okvetlenül különb a későbbi Herczeg regényeknél,” írta az elébb idézett jegyzetében, s csak Justh társadalom-látását nevezte „naiv”-nak.

¹⁸ A Képes Családi Lapok közölte 1894–95-ös évfolyamában „A sötét világ”-ot. 1894-ben jelent meg második kiadásban „A jubilánsok”, s 1892-ben kiadott „Elbeszélések” című kötetében volt olvasható másodikban „A szentistváni Kéry-család” is, s nemrég láttak napvilágot olyan jelentős Tolnai-művek, mint „Az urak”, „A báróné ténsasszony”, „Az új főispán”, „A nemes vér.” Ady e korbeli műveltségéről az idézetteken túl jól tájékoztat még egy-két könyv, pl.: *HETEY ZOLTÁN: Ady Endre — Ady Bandi* (Fasiszta szerző fasiszta szellemű, antiszemita műve, de a nagykarolyi évekre vonatkozó anyaga életrajzilag hiteles.)

¹⁹ Nietzsche és Zarathustra. Bp. N. 1908. III. 5. Vall.-ok és Tan.-ok, 169.; *KARDOS LÁSZLÓ: A huszongyévés Ady Endre*. 1922.; *ADY L.: 26.*

²⁰ *FÖLDESSY: Újabb Ady-tanulmányok*. Berlin 1927. 72.

²¹ Megemlíthette volna pl. Dumas fils-t, aki — számunkra már csaknem érthetetlenül — szintén hatással volt Adyra: a Dumas-król mindig elismeréssel írt, de különösen az ifjabb szerette: „nekünk... ki volt ez a nagyszerű, babonairtó, isteni fickó” — írta róla. (Egy lábnyom és egy szobor. B. N. 1905. VIII. 19. Egy új szoborra. B. N. 1906. VI. 12.)

úri templom olyan falvakban, ahol emberek, testvéreink disznóól-lakásokban éheztek, kínlódtak s szereztek ezerféle nyavalyát.”²² Innen vonzódása a kiegyezés utáni korszak neves publicistájához, a Kákai Aranyos néven író Kecskeméthy Aurélhoz. „Az emigráció után hazakerült egy sereg európai magyar. Pár év alatt leszedték róluk a civilizáció keresztvizét is a honi erkölcsök. Hát e honi erkölcsöket istápoljuk talán? A hatvanas-hetvenes évek s aztán a kilencvenes évek nagy európai áramlata után álljunk Mokány Berci mellé?” — kérdezte egyszer Kákai Aranyossal érvelve. „Mert Kecskeméthy Aurél már maga magyarmaró lelkével magyar volt egészen, fájdalmasan és mindig magyar.” — írta másutt.²³

Egy bontakozó tehetség, egy költő olvasott itt, aki: tudott olvasni. A kezébe került könyvek közül az lett élménye, amelyből a maga számára kaphatott valamit. Ez az az ifjúkorban felhalmozott kincs, amelynek majd irodalmi ítéleteiben, vélekedéseiben, megállapításában egyformán fontos szerep jut.

II.

Irodalomszemléletét is csak költői-világnézeti útjából, fejlődéséből érthetjük meg. Ady Endre önmaga legjobb irodalomtörténésze: életműve korszakhatárainak, pályája fordulóinak a kijelölésénél biztosan támaszkodhatunk a saját véleményére. Az *Új Versek* megjelenése előtt néhány nappal *Író a könyvéről* címmel cikket írt a Budapesti Naplóba, s ebben költői tehetsége kibontakozásáról is vállott. „Majdnem kilenc évig aludtak e versek — a Budapesti Napló rázta fel őket. Majdnem kilenc évvel ezelőtt jött fel — Debrecenből az az irkaalakú könyv, mely — tetszett. A húszéves diák már szkeptikus volt s érezte, hogy a versei rosszak. A rossz versekért megveregették a vállát s emiatt hosszú évekig nem mert verseket írni. Merre induljon az ember, ha olyan jeleket kap, hogy máris lecsücsülhet a jámbor költők kollégiumában. — Aztán vert a vihar és eres után kellett nézmem. Nőtt a horizont, távolodott az ég s én egyre szomorúbbaknak láttam a magyar felhőket. És asszonyok is jöttek elébem. És egy asszony akarta, hogy ne legyek néma. És végtelen vágyak és szomorú szomjúságok epesztettek. Nyomorúságosnak éreztem itthon az életet s már régen nem is vagyok én itthon.”²⁴ Későbbi írásaiban is — önéletrajzaiban, nyilatkozataiban — mindig hangsúlyozta költői hangjának lassú, kései megtalálását. „De viszont valami dacos cinizmus görcsölte le itt az ujjaimat. Azért nem érdemes írni, hogy az emberből Kiss József legyen” — emlékezik majd a Nyugat Ady-száma élén megjelent önéletrajzában váradi éveire.²⁵ Sorait olvasva igazat adhatunk azoknak, akik pályakezdésének figyelése közben mindenekelőtt — tudatosságát veszik észre. A fiatal Ady irodalmi tárgyú újságcikkeit is csak úgy lehet olvasni, mint egy lélek útkeresésének dokumentumait.

Előszót ugyan még Ábrányi Emillel íratott a *Versek* elé. Igaz, hogy ebben a felkérésben nagyobb része lehetett a műfordító Ábrányi iránti tiszteletének, aki Byron: *Don-Juan*-ját néhány évvel előbb fordította le s a magyarul megszólalt versesregény első vakációján lett a jogász Ady életreszóló nagy élménye, mintsem, hogy a hazafias ódák költőjét ideállá akarta volna emelni.²⁶ S ez nem is lehetett másként: a valamikor nemes hajtasokat nevelő nép-nemzetj

²² A fekete lobogó. Franklin 1950. 81. Eppur si muove?; Jókai olv.-ira I. még „Turi Sándor” c. nov.-ját. Nov.-ák. II. 190—92.

²³ Ignotus könyve. B. N. 1906. I. 25. Vall.-ok és Tan.-ok, 155. Gróf Gobineau. B. N. 1904. IV. 1. Párisban. . . 23. Ady Kákai Aranyos „politikai- társadalmi tragico- humoristicus Krónikájá”-t olvashatta. (Pest 1869. 388.) Ebben szállt síkra Kákai a polgári Magyarország minél tökéletesebb megvalósításáért. Élesen Kossuth-ellenes — a Petőfi nem alkuszik Kossuth-portréjára innen is kerülhetett talán néhány vonás — de ugyanakkor élesen vármegyeellenes is volt. — Ady műveltségéhez I. még: FÖLDESSY: i. m. 88—90. — HATVANY: i. m. I. 462—63.

²⁴ Budapesti Napló, 1906. I. 28. Vall.-ok és Tan.-ok, 38—39.

²⁵ Ny. 1909. VI. 1. Vall.-ok és Tan.-ok, 14.

²⁶ L.: ADY L.: i. m. 50.

iskola, amely a magyar reformkor talaján született „nemzeti klasszicizmus” irodalmi értékeit kodifikálta — ekkor már csak szürke epigonokat adott (Ábrányi persze más és több volt ezeknél), Adynak itt nem volt mit keresnie. Még jóval a *Versek* megjelenése előtt írt kritikát Berczik Árpád *Himfy dalai* című darabjáról. Adynak csak elutasító mondanivalója volt a darabról. Elutasította mindenekelőtt azt az „irányt”, amelynek az ideológiai légkörében ez az írás született: „Az irodalomban nincs jogcíme annak, ami *csupán nemzeti*, általános emberi vonások nélkül. Az *örök emberi* hassa át a nemzeti irány produktumait, mert csakis így számíthatnak komoly értékre” — foglalt állást akaratlanul is Arany és Reviczky híres vitájában a kozmopolita költészetről. S megmondta azt is, hogy a hagyományokhoz való nyúlásnak az a helyes mikéntje, hogy az író egy letűnt korszakból elhozza az eszmét.²⁷ Ismert ma már, hogy Adyban a gondolkodó s az ezt kifejező művészi publicisztika korábban érett meg, mint a költő: már régen a „saját formáját” adta publicistaként, amikor mint költő még nem lelt rá az igazi hangjára. Ez a hallatlan publicistai-gondolkodói tehetsége épp ezekben a korai színi kritikáiban érlelődött, amelyeket együtt szoktunk emlegetni: az idézett Himfy-bírálat s a Thury *Katonák*-járól írott kritika. Amennyire csak elutasítani tudta a hivatalos konzervatív irodalom államilag támogatott tehetségtelenjeit — úgy figyelt fel minden olyan hangra, amely összhangzott a benne vajúdó világnézettel, és segített neki is a „bálványrombolásban”. Vonzódása *A Hét* körül csoportosult írók közül mindenekelőtt a kispolgári demokratákhoz, Thuryhoz, Bródyhoz — innen érthető. Így lesznek ennek a korszakának a félf feudális magyar világgal múltban és jelenben így vagy úgy szembenálló írók a hősei. Bennük kereste a *felkészülés korában, forradalmi demokratikus világnézete kialakulása előtt* a „példákat” és a „szabadítókat”. Írásai közül is ezért válnak ekkor — az *Új Versek* megjelenéséig tartó periódusban — reprezentatívvá olyanok, mint (az idézettekén túl): Egy ravatalnál, Strófák, Amit a régi porták mesélnek, A koldusok poétája, Csokonai Vitéz Mihály, Találkozás Gina költőjével. Ismeretlen Corvin-kódex margójára, Ignótus könyve. Thuryt „igaz íróembernek” tartja, aki „a nagy, súlyos igazságok hivatott szószólója, mestere.” A *Katonák*-ról írva is azt reméli, hogy Thuryból olyan író lesz, aki „hivatva van szociális bajaink feltárására.” Leírja bírálatában azt a két szót is, amely vezérszava lesz kritikáinak ezekben az években „élet és igazság”. Ennél nagyobb dicséretet nem talál ekkor Ady irodalmi műre.²⁸ Thuryban is, Bródyban is szerette a kis emberek életének, a Bolygó Kis Erzsébetek tragédiáinak íróit. Sokat kapott a fiatal Ady Ibsentől, Hauptmannától, Zolától is, akik közül az utóbbi kettő joggal lett a naturalizmus klasszikusa, az ő művészetükben valósult meg legtisztábban a művészi irányzat fő törekvése: az Élet és az Igazság művészi kifejezése, s ők hatottak erősen Ady magyar kortárs példaképeire, Bródyra és Thuryra is. Bródy Sándornak küldi majd a győztes irodalmi forradalom megvívása után *Város megvétele után* című versét — „ki talán nem is tudja, hogy mennyi mindent csinált és folytatott le a csatornátlan országban” — írja dedikációjában, ezzel is hangsúlyozva, hogy elődjeként vállalja azt a Bródyt, akit a Nyugat nem vállalt.²⁹ Gárdonyi Gézá, Kőbor Tamást, Ambrus Zoltánt, Ignótust tartja igazi íróknak — szemben az „író emberkével”. Az előbbi táborban említi *A Hét* körén kívül Peteleit, Mikszáthot, Tóth Bélát, az akkori Herczeget és az induló Hevesi Sándort is. Közéjük számítja nagyváradi szerkesztő társát és barátját, Bíró Lajost is, aki erősen hatással volt az útkereső Adyra. A félf feudális magyar világ provincializmusa ellen tiltakozott ezen keresztül is, s azokhoz érezte közel magát, akik megdöbbentenek, kétségeket támasztanak, hazugságokat oszlatnak.³⁰

²⁷ Himfy dalai. Debreceni Főiskolai Lapok, 1899. I. 15. Vall.-ok és Tan.-ok, 279—281.

²⁸ Thury Zoltán. Szabadság, 1900. XI. 30. i. m. 137. Katonák. Debreceni Hírlap, 1899. I. 7. Vall.-ok és Tan.-ok, 277—279. L. még „Száműzöttek” c. kiroki-versének „A katonák” c. betétjét (D. H. 1899. II. 9.).

²⁹ A dada. Bródy S. Nagyváradon. A szerző a színpadon. N. N. 1902. III. 4. 23. 25. i. m. 329, 332—333.

³⁰ Író emberkék. N. N. 1903. I. 4. — Egy cinikus ember meséi. N. N. 1901. XI. 5. i. m. 141.

Bár a *Nyugatban* azt írja majd később, hogy a Kiss József példája is visszatartotta váradi éveiben a versírástól — ezekben az években őt tartja „az egyedüli, nagy élő magyar költőnek”, aki „puffanó hazugságokkal, hazafias frázisokkal sohsem írt még verset”. Cikkeiben minduntalan elárulja, hogy *A Hét* című lapot állandóan olvasta: üdvözli Kiss Józsefet *A naphoz* című verse alkalmából, s itt most már felerősítve ismétli meg a korábban írottakat: „Olvassák el pedig a sallangos népnemzeti költők, akik útszéli, üres frázisokkal úzik és monopolizálták a hazafiságot.” S az a későbbi megjegyzése Kiss Józsefről már a nagy költő Ady és az árnyékba került féltékenykedő egykori példakép barátságtalan viszonyát árulja el. De kifejez még valamit: Ady ezzel azt is akarta mondani, hogy azért a semmiért, amit az akkori Magyarország adott az Ady fellépésekor kétségtelenül legjelentősebb élő poétának, nem érdemes költőnek lenni. Csokonai Tempefőijének még mindig aktuális panasza ez a Széll Kálmánok Magyarországon.³¹ *A Hét* körül csoportosuló írókhoz való vonzódása különben sem volt egyértelmű: egy alkalommal például „klikk”-nek nevezte ezt az írói gárdát, amelynek Ignótuson és Kóbor Tamáson kívül önmagukat kiírt, túlélt harcokai vannak.³² Megjegyzése fakadhatott személyes sérelemből is — mégis egy nagy igazságot fedett fel: ez *A Hét* körüli irodalom épp az Ady tehetsége kibontakozásának éveiben veszített progresszivitásából. Túlságosan szűk volt lázadásuk társadalmi alapja, és a századforduló imperializmusba forduló magyar és európai világának a kérdéseit erről már nem lehetett egészében megválaszolni. Liberális s legjobb esetben is kispolgári demokraták maradtak akkor, amikor Adynak a radikális polgári demokrata világnézete is kevésnek bizonyult lassan a feltornyosult gondokkal való szembenézésre. S ma már azt is látjuk, hogy kissé túlbecsülte őket az akkor író legnagyobb kortárs, Mikszáth és az akkor már halott, de hatásával nagyon is jelenlevő Arany rovására. Mindkettőtől elriasztották akkor még a külsőségek: Mikszáth úriás kényelme, „cinizmust” sejtető életfilozófiája és politikai állásfoglalásai, s Arany egekbe emelése a népnemzeti iskola epigonjai által. S az is valószínű, hogy a témaválasztás, — a kisemberek világa — a polgáriassultabb, városiasabb nyelv is közelebb állhatott Adyhoz, mint a múlt századi hagyományokhoz még némileg kötődő Mikszáth vagy Arany művészete. Egy jó félévszázad távolából azonban *A Hét* körül csoportosuló írók művészete szelíd domboknak tűnik a mikszáth-i és arany-i hegyek közelében: a korabeli magyar élet valóságos gondjait-bajait, a nemzeti élet akkori centrális problémáit — másként — éppúgy kifejezte Arany öregkori magánya, csaknem teljes elnémulása és a dzsentrit írásai fókuszába állító Mikszáth művészete, mint a városi-polgári irodalom modernebb témaválasztása és hangja: „termékeny” félreértése volt ez Adynak, és saját maga megtalálásához segítette hozzá.

Biztos szemmel tájékozódott a századforduló zűrzavaros, sok talmi csillogást mutató, de kevés igazán maradandó értéket adó művészetében: mindebből azt választotta ki, ami máig igazi értéknek bizonyult. *Búcsú Siker asszonytól* című versében az *Új Versek* születési évében majd egyszerre határolja el magát a „tilinkós álparasztoktól” és a „finom kultúrlegényektől”. S ez a már nagy verseit író Adynak visszapillantása az addig megtett útra is. Korai írásaiban az akkori divatozó naturalizmust marasztalta el, és a realizmus, a valóságot tükröző, eszményt hordozó irodalom mellett tett hitet. S ekkori novellái is ezt mondják, a naturalizmussal vitatkoznak: *Felboncolt szív* — adta a jellemző címet egyik debreceni írásának: „Még nem tudom, hogy írom meg, de a tárgy meg van. Csak a részletek, ez fontos...” mondta ki a divatos naturalizmus esztétikai krédóját. S mintha csak erre felelne egy másik, ekkor tájt

³¹ Egy vezércikk. Szabadság, 1900. V. 5. N. N. 1902. III. 18. L. még: Kiss József. B. N. 1907. XII. 13. Ny. 1913. XII. 1. Kiss József ünnepén-, s Az öreg szakállas című versét. Vall.-ok, 167, 205. „... lapjával, a Héttel fölnevelhetett bennünket új írókat és új olvasókat. ... lírája szemérmes líra, új muzsikájú s ő maga egy kietlen, sötét irodalmi korszaknak majdnemegyetlen, hűséges lámpahordozója volt, hírnök lélek, versfaragó, de a legművészebbek közül való, aki már költő, sőt nagy költő” — jellemezte kegyetlenül pontosan 1913-ban. — L. még: KOMLÓS: Ady és A Hét. Itk. 1955. 3.

³² Elfelejtett affér. Szabadság, 1901. IV. 17.

született novellája költő hőse: „Badarság, badarság az egész dolog: Fantázia. . . élet kell, élet, valóság.” S ez a válasz csak azt árulja el, hogy Ady a naturalizmus kiindulópontját — az életábrázolás igényét — magáévá tette, csak művészi sallangjait utasította el. Erre vall *Paraszttragédia* című dramatizált-balladás életképe is, amely mintha az olasz verizmus ismeretét mutatná, és ismét az életből vett témák mellett áll ki. Mindemellett is bonyolult, — néha egyenesen zavarosnak tűnő — a fiatal Ady irodalomszemlélete: keveredik benne a hagyományos világnézet fogságában vergődő vidéki ember provincializmusa az utját kereső nagy költő zseniális meglátásaival. (A tárcatárgyakról)^{32A}.

S a századvég ismert — minden művészetet átható — irányzatát, a szecessziót is egészségesen értelmezte: „De nehogy azt higgye valaki, hogy én a divatos secessio híve volnék. Nem, a világért sem. . . nem tetszik a művészetbe vitt szertelenség sem. Az én secesszióm a haladás harca a vaskalap ellen”. Idegenkedése — mondhatnám — undorodása a „divatos modernizmustól” végigkíséri egész korai korszakán. Láttá azoknak olcsó sikerét — „A Heitai—Makai féle léha törpeségek úsznak az anyagi és erkölcsi elismerésben” — míg — „szegény Reviczky Gyula pedig részletekben halt meg, — állította párhuzamba riasztóan a kétféle írói utat. Ezekből a finom kultúrlegényektől valóban nem volt Adynak mit tanulnia: ezen az úton csak a polgárság olcsó szórakozási igényeit kielégítő íróvá lehetett volna. De a népszínműveket író „álpasztok” útja sem volt semmivel sem biztatóbb: „Igazságot, életet a népszínműbe, mert a színpad nem cirkuszporond s a századvég embere nem kardnyelésen bámuló atyafi” — mondta ki velük szemben is a maga igazát. S mint eszmény, korai írásaiban a hazug romantika és ezzel együtt a népszínmű elítélése gondolati egységben jelent meg az életet művészet hirdetésével. Hiszen ugyanolyan hazugul romantikus volt a faluról festett idillikus kép, mint a polgárszórakoztató városi irodalom témaválasztása: „Higgye el, aki akarja, hogy az életben csak egy probléma van: a tisztas munká és a születési előkelőség harca. . . Éljen a romantika a maga ostoba naivságaival sokáig! Te „óh nagy közönség, merülj el a romantikában a színpadon, az elmaradottságban az életben s aztán a világ haladjon” — látta meg az összefüggést e művészet tartalma és társadalmi célja között. Az a tisztánlátása nyilatkozott meg ebben, amely már első cikkében kimondatta Adyval: „Az irodalom eszmék, áramlatok hatása alatt áll s hű tükre a társadalomnak, honnan alakjait veszi.” S amely a szecessziót is a megújulni készülő világ egyik előre küldött hírnökeként látta vele: „Egyelőre a legmagasabb téren folyik a harc. A művészetben, irodalomban. . . egy nagy világtálatalkulás első, igénytelen előcsatározása.” Ezért az írás a kor lelke Ady számára művészi eszmélése első pillanatától fogva. S ezért búcsúzott olyan megrendülten — prózában írt „strófákban” — Zolától: „Nagy látó volt és nagy harcoló volt ő.”³³ Az akart lenni Ady is, és ezért utasította el magától azokat a művészi lehetőségeket, amelyek gyors és könnyű sikert ugyan igen, de művészi továbblépést annál kevésbé jelentettek volna számára. A „finom kultúrlegények” és a „tilinkós álpasztok” útja egyformán zsákutca volt számára. Ő már akkor a „Mindennek” jött s magyar kortársai közül azért álltak szívéhez azok a legközelebb, akik erre a „Mindenne” esetükben — legalábbis a kor magyar valóságára — segítettek rányitni a szemét. S éppen ezért út át e zsurnalisztikus célú és jellegű írásain is egy nagy tehetség készülődése.

^{32A} „Jó magam igen zöld irodalmi ifju voltam, ki Puskint faltam s rettenetesen hatott rám a szláv miszticizmus, de emellett Endrődi Sándorra is esküdtem s szent hitem volt, hogy a magyar irodalmat meg kell tisztítani, szóval népies nemzeti tartalomért esengtem és nagy poétának tartottam még Pósa Lajost is” — írta önirónikusan erről az időről Nagyváradon, (A hétről, N.N., 1901, III, 9., Dyb.)

³³ Az idézetek lelőhelye: Szil. 1898. V. 8. ÖPM. I. 22. Felboncolt szív. Debrecen, 1899. IX. 30. i. m. II. 24. Debrecen, 1899. VI. 15. Kávéházban, i. m. 18., Paraszt-tragoedia. DRU. 1899. I. 4. ÖPM. I. 62., Secsesszió. D. H. ÖPM. I. 19. Debrecen, 1899. IV. 29. A hétről. ÖPM. I. 125. Debrecen, 1899. VII. 15. ÖPM—I. 170.; Debr. Hírl. 1899. I. 9. A piros bugyelláris. ÖPM. I. 67. Debr. 1899. X. 28. ÖPM. I. 214. — ÖPM I. 21. Secsesszió. D. H. 1899. IV. 19. ÖPM. I. 119. N. N. 1902. X. 1. Vall.-ok és Tan.-ok, 245. 1. még a szecesszióhoz: „Mai Trubadurok” c. versét (Dongó. 1900. I. 14.)

„Az első nagy stációt befutottam” — vallotta meg a zilahi kollégiumnak 1903 sorsfordító őszén. S hozzátette: „Szentlélek lovagja voltam, becsületes újságíró.” Amit az újságírástól a költői álmokat melengető Ady magyar viszonyok között megkaphatott — mind megkapta. Ember azonban bőkezűbben még nem fizetett vissza kölcsönt a Műhelynek: ragyogó nagyváradi publicisztikája volt a „tandíj”. S ekkor írta meg a Nagyváradon maradt barátok közül is az egyik legkedvesebbnek — aki mellett az országos figyelmet is meghozó harcot vívta — Somló Bódognak levélben nagy dilemmáját: „Első nagyobb dolognál nem elegendő, ha esztétikámmal tisztázom a kérdést. Hátra van a nagyobb. Most már mennyit kell lealkudnom a sikerért és a publikum nivójáért, de úgy, hogy sem én ne vessem meg magam nagyon. Se azok, kik nem tartoznak számolni avval, hogy én leszállítottam a magam értékét.” Mintha csak korábbi publicisztikája gondolatait tömörítené e frappáns levélmondat.

Ady a művészetét fogamzása pillanatában társadalmi vetületében nézte, és esztétikája tisztázása közben is mindennél nagyobb kérdés volt számára írásai valóságos környezete: a publikum nivója, az érthetően várt siker, de ugyanakkor önbecsülése megmaradása, s az olvasótól várt reális megbecsülés. Összetetten feltett kérdésére sem Somló, sem pedig a hazai valóság már nem adhatott választ. „Írói bátorsága igazolását” párizsi útján kapta meg „egy-két tragikus franciától”. Jehan Rictus, a koldusok poétáját ismerte meg elsőnek, de az igazi nagy szenzáció Baudelaire és Verlaine lesznek. Verseiket fordítja, későbbi szép cikkei is: *Charles Baudelaire éle, Halott költő kritikája, Verlaine és Carrière* — mind ebből a nagy élményből merítenek. Mindkettőn a korukkal szemben hozták létre a líraban forradalmat jelentő nagy művészetüket: a polgári társadalom magányossá vált emberéről énekeltek akkor, amikor a közéletben a nagy francia forradalom liberalizmussá vedlett szent elveivel ágáltak a kis Fórum-emberek. Tőlük tanulta meg Ady, hogy: alkudni nem lehet. A művésznek menni kell a maga útján, „Engem bátorított” — írja meg majd halála félszázados évfordulóján Baudelaire-ről. Bátorították őt e tragikus franciák a mindent kimondásra, az új érzések, az új sugallatok, az új hangulatok kiénekelni merésére.

Párizsban tárult fel előtte a polgári művészet is a maga egészében. Légióját láthatta a csak közönségsikerre számító daraboknak, Feydeau-tól a mégiscsak művészi igényben fogant Rostand-okig. „Nem szeretem Rostand-t. Ékes beszédű kókler” — írja róla. Nyugtalanító gondja lesz Adynak most már: az író a polgárság szolgálatában kérdése s a polgárság és a művészet viszonya. Tapasztalnia kellett, hogy kora polgári irodalma mennyire elfajzott a nemes tőről és hogy még a jobbak is a „Strindberg-igazságokig”, a paradoxonokig jutnak csak el: „Az a mai embernek az ő nagy baja, hogy olyan igazságokkal él, melyek fordítva is és százféleképpen is igazak. És szellemesek és formásak a szomorú árgyélusát. Ki kell kerülnie a lelki, művészi és intellektuális életnek arról az alagútról, melynek két végében — úgy képzelem az ember néha — Sienkiewicz és Wilde állanak. A léleknek nem múlt kell és nem százértelműség, de valami, ami új és pozitív is. A Strindberg-igazságok kezdik az embert csömörlíteni.” Ezeknek a sok értéket is hozó íróknak a példája sem csábíthatta Adyt követésre. Esztétikáját nem gazdagították — legfeljebb negatíve — saját tehetségét felszabadítani segítő igazságokkal.³⁴

³⁴ Az idézetek lelőhelye: Itthon vagyok (idézetem): A. E. vál. lev. Szépirodalmi 1956. 75.; Váradon szerzett műveltségéről l. Ady L.: 86. Fehér Dezső. N. N. 1903. X. 3.; mint 1902-es cikkei s Ady L. k.-e. (86. l.) bizonyítják: itt és ekkor lett nagy élménye H. Spencer evolúciós-rendszere. Nyilván része volt ebben az 1900-ban megindult H. Sz.-nak is, amely szélesen kolportálta S. tanait; a magyar felvilágosodás hagyománya iránt Vázsonyi 1902-es (Hajnóczyról tartott) előadása kelthette fel a figyelmét. (L. A dem. magy. uttörői. N. N. 1902. VI. 5.) A koldusok poétája. P. N. 1904. III. 12. Párisban. . . 12.; Charles Baudelaire éle. Ny. 1917. XI. 1. Vall.-ok és Tan.-ok, 269.; A Palais Royal vége. B. N. 1904. VIII. 19. Párisban. . . 68; az Érdekes Újság Dekameronja számára írt életrajzát. Vall.-ok és Tan.-ok, 15.;

Valami mélyről feltörő, fájdalmas hangra figyelhetünk fel már Ady debreceni, majd még inkább nagyváradi cikkeiben. Debrecenben panaszolta el először a kihűlt klasszicizmus és a siker emberek közé került tehetség fájdalmát (*A hétről*). „... eszmét akartunk lehelni egy eszmétlen korba” — degengett fel benne Nagyváradon, már a konzervatív irodalommal való első vitájakor az igazi új irodalom valódi hivatása. (*A fiatalok*) „Kemény cinikus emberek vagyunk, de elbőgjük mindjárt magunkat” — tört fel belőle a fájdalom Tolnai Lajos ravatala fölött. A diákkori Tolnai-olvasás szennációja annak halálakor tudatosult benne, és ekkor mondta ki: „Mellékesen pedig legelső íróembere volt ez országnak, — és még ezt meg is bocsátották neki. . . De hogy látni és bírálni mert, azt nem bocsátották meg soha.” Az egyre jobban a reakcióba, a haladás ellen forduló magyar politika ekkorra már fogékonnyá tette Ady lelkét a korukkal szembe forduló magyar író elődei értésére s bennük a saját őseinek a megtalálására. Ezekben az években látta Ady egyre szomorúbbaknak a magyar felhőket, s így élte meg a félfudáris Magyarország kulturális elmaradottságát, barbárságát: a Magyar Ugaron motívumát, s az ez ellen lázadó Magyar Messiások tragikumát. Ezek az élményei is munkálnak majd *A Hortobágy poétája* ciklus-kezdő vers születésekor — amely mintha Reviczky: „Pálma a Hortobágyon”-ára is alludálna, ekkor lesz életreszóló élménye, hogy hazája „a magtalan álmódok” hona, hogy e föld „a lelkek temetője”, hogy „kik itt éltek, sosem éltek”, hogy itt kipányvázott lelkek élnek, s hogy „ki magyar földön nagy sorsra vágyik, rokkantan ér el az éjszakáig”. Ez láttatja vele másként a távoli magyar-múltat is: így születik meg olyan csodálatos verse, mint a *Szent Margit legendája*, amelyben Margit nem érzi jól magát a környező feudális magyar világban, és Nyugatról vár valakit, aki más, finomabb, nemesebb, mint hazai kérő, a vad magyar urak. Így lesz korából kinőtt magyar „Mátyás bolond diákja” is, aki magyarul akart dalolni, hisz a Földön már Dante is élt, de a titokban írt magyar nótákat zokogva tépte el, mert környezetében úgy sincs azoknak értő lelkük. Saját költői kibontakozásával — nagy költővé alakulásával — együtt így jelentkezett érdeklődése a magyar hagyományok iránt is. S az eddig formáló élmények — a magyar élet, *A Hét* körül csoportosuló írók néhány, Párizs — mellett ez lesz a legfelszabadítóbb élménye, ez gyökerezeti be a múltunkba, s nem engedi, hogy csupán új érzéseket hozó, lázadó európeér legyen: magyarság-európaiság, ódon-ság-modernség a korban rajta kívül majd csak később, Mórban megvalósuló szimbiózis születik meg ebből a vonzalomból. A *Magyar Ugaron* s a *Magyar Messiások*-ciklusból sarjadanak ki a Vajda-, a Csokonai-cikkek és versek és az *Ismeretlen Corvin-kódex margójára* — ekkori gondolatait összefoglaló írása. Biztos kézzel választja ki őseit a magyar múltból: ekkor találkozik Gina költőjével, Vajda Jánossal: „Magyar árvaság, Montblank sívárság” — tapint rá Vajda tragédiájára. „En szent elődöm, nagy rokonom . . . lelkeimnek atyja” — vallja róla. Ady Vajdában szerette a népnemzeti iskolával már jó félévszázaddal azelőtt szembe forduló költőt, aki épp azért az irodalmi élet peremére szorult: Lelkének atyja volt, hisz az Ady kifejezte új érzések az ő lírájában szólaltak meg először. A váli erdő, Gina, egy erdőtüz be mást juttatott eszébe, mint a földhöz tapadó kis epigonoknak. Tisztelt Vajdában egy magatartást — amit majd *Néhai Vajda János* című versében fogalmazott meg, amelyet a *Holnap*-antológiát Vajda emlékének ajánló nagyváradi Holnap-osok ünnepségére

Három Baudelaire-szonett. B. N. 1904. X. 21. XI. 6. — Paul Verlaine álma, B. N. 1905. XII. 10.; Kézről-kézre. B. N. 1905. IV. 7. Feydeau darabja.; Az orr. Szil. 1904. X. 20. Párisban. . . 79.; A Strindberg-igazságok. B. N. 1905. IX. 12. Ady Párizsáról: BÖLÖNI: Az igazi Ady. 41—53. 1955-ös kiadás. Említett cikkében Baudelaire-t „a líra egyik legbüszkébb, bujkálóan is legtisztább fejedelmé”-nek nevezte, de azt is mondta róla, hogy „előkelő burzsoá, aki persze művész arisztokratává verte föl magát”. — Felrémlt Ady előtt Duval (Jean Lorrain) sorsa is: „Látjátok, feleim, író testvéreim, mik vagyunk. Egy kicsit mindnyájunknak ez a sorsa. Pedig istenek akarunk lenni s előttünk nyargal nyomorult halálunkig az új művészetnek, a hírnek és a pénznek délibábjá.” B. N. 1906. VII. 5. Párisban. . . 107.

írt, de jellemzően a gondolati rokonságra az Illés szekerekben, A Magyar Ugaron és A Magyar Messiások motívumát folytatódó, A *téli Magyarország*-ciklusban helyezte el, — egy magatartást, amely a kiegyezés korának koncosztó és -leső világában „Durcásan, büszkén csörtetett tovább Rakott, hívó, bő, nagy asztalok táján”, s aki így „Dalolt, virrasztott, pusztult csöndesen” — s ezért lett Ady irodalomtörténeti látásában a „Kétféle velszi bárdok” korában a 48-as hagyományokat teljes jelentésükben átmentő igazi költő. Mert Ady ismerte és idézte is Vajdának a polgárosodásért való harcát, szembefordulását a nemesi Magyarországgal: „Az a Vajda János egy hazátlan bitang volt. Egy Jakab”. . . írta róla, s idézte kései versét, mintegy politikai végrendeletét, a *Crőd-t*, amelyben a nagy magányos költő a polgári Magyarországot álmolta meg és a nemesség alkonyát jósolta. Majd általánosította is Vajda példáját: „Szent Istvántól kezdve Széchenyin keresztül, Petőfin, Vajdán és minden nagyon át. Jakabok voltak Magyarország nagyjai. Szomorúak, elégedetlenek és gyalázatos reformerek. Haladó pártiak” — ismételte meg azt a jelzőt, amellyel a kormánypárti sajtó — a szociáldemokrata Weltner Jakab nevének általánosításával — bélyegezte meg a haladás táborában harcolókat. (*Vajda János*) S a világnézetében is egyre inkább magárataláló Ady így fordult el az ifjúkorában rajongásig szeretett Reviczkytől (*Nyári este*n) Vajdához: a kereső Ady még azonosulhatott Reviczky érzelmi lázadásával — a Magyar Ugart feltörni akaró költőnek már tartalmas, Őt segítő mondanivalójú költő előd kellett. De e gondolati-költői kapcsolaton túl is Ady Vajda filozófiai lírájára is visszhangzott. Ezt a lírát is a kiegyezés korának eszmei „vakuum” — társat nem találó lázadása, embertelen magánya szította magasra Vajdában: Vajda egy kis — a lét végső kérdéseit ostromló — remekére (*Emléksorok*) emlékezett, valószínűen *A Nagyra-nőtt Krisztusok* írása közben:

„Elmúlni ily pillangó lét után!
Eltűnni és nem tudni, hogy hova?
Megsemmisülni, mindörökké tán;
Nem látni többé a napot soha!

Ember, mulandó, koldus vagy király,
Emeld föl és hordd magasan fejed!
Hős vagy, fenséges, mind, ki a halál
Gondolatát agyadban viseled! —

tőprengett és bátorított, magasztosított fel egyben Vajda, s Ady nagy humanista mondani-
valójú versében később így írt:

„S mert halhatunk bármelyik percben
S célunk mégis az örökkévalóság,
Minden igaz ember ezért hős,
S az emberszívben van a legtöbb jószág.”³⁵

Tolnai és Vajda mellett ekkor idézte Csokonai Vitéz Mihályt is. S bár erre az alkalmat az évforduló, Csokonai halálának centenáriuma adta, mégsem alkalmi Ady választása. E három névben s a mögöttük álló életművekben az fejeződött ki, hogy a polgári demokratikus forradalom lelkévé szegődni akaró Ady az utolsó száz év magyar irodalmából azt a három nevet írta zászlájára, amelyeknek viselői legjobban szenvedtek a feudális magyar élet terheitől, s akik leginkább óhajtották — igaz, hogy nem forradalmian — a változást, s akik ebből a népet sem akarták kihagyni. „S a mi fájásunk volt az, ami fáj” írja majd a *Nyugat* — Hatvany Lajos kezdeményezte — Csokonai-ünnepsége prologus helyett szóló programversében. „Mindnyá-

³⁵ Egy ravatalnál. N. N. 1902. III. 21. Vall.-ok és Tan.-ok, 145.; B. N. 1905. XI. 4. Vajda János; Egy kis tévedés. B. N. 1905. VIII. 5. L.: FÖLDESSY GYULA tanulmányát: Ady nagy elődje: V. J. Újabb... i. m. 95.

junknak atyánknál atyábbja” — mondja róla ugyanott. (*Vitéz Mihály ébresztése*) Majd amikor a háború alatt a *Nyugat* egyik békéért áhítózó száma elé *Névtelen sorok*-at írt, ugyanott „ősi testvér”-ének nevezte, s az őt megillető vers első-helyet „A békekötésre” már címében is programot adó versének engedte át. „Ő volt honjában legbújosabb magyar, De fényküllőzött fél magyar eget.” Ezt szerette Csokonai: a magyar feudalizmus továbbélő éjszakájába világosságot hozó költőt, a differenciálódott emberi — azaz polgári, már nem feudális — érzelmek első magyar énekesét. Csokonai valóságos tüneményként robbant be a magyar lírába: egy százféle sebből vérző országa X VIII. század végén egy Európával — a francia felvilágosodással — együtt lélegző zsenit adott. S Ady Csokonai-élménye épp azért esett 1905-re, mert benne is ekkorra érlelődött meg az európai magyarság, a magyar Európa eszménye. Párizs láttatta meg vele, hogy ez a kis ország, ez a szám szerint kis nép csak akkor tudott és tud nagyot adni, ha a haladó eszmék vallásában és megvalósításában együtt lélegzett és lélegzik az érthetően haladottabb, mert szerencsésebb fejlődésű Nyugattal. Így lett a Csokonai-évforduló alkalom arra, hogy Ady a maga pillanatnyi költői képét megrajzolja: az *Új Verseket* író Ady állítja Csokonait a nyárspolgárral — a konzervatív, a megszokott ízléshez ragaszkodó emberrel — szembe, s a koalíció „hazafias” demagógiájának légkörében Csokonai magyarságát hangsúlyozza: „Be magyar voltál, be magyar. Oh, fájdalmasan magyar. Az elejéből való a magyar fajtának. A keveséből. A finomabban megalkotottjából. A vívódóból. A szenzibilisből. Az egész világgal, minden gondolattal, minden érzéssel együttélőből.” Így azonosult Adynál a magyarság fogalma: a haladásával: a haladó magyar — az európai magyarral. „A dal első magyar zsenijének” látta Csokonait, akinek az életében a saját sorsát nézte. S már ebből az első írásából is kiderül, hogy a magyar felvilágosodásnak Csokonaiban megtestesült népi ágát érezte közel magához. Kazinczyt tisztelte: becsülte kultúrát terjesztő, ízlésnemesítő, pallérozó munkáját, de a nyelvújítás pörében félreérthetetlenül Csokonai mellett állt ki. „A nagyképű írástudók akkoriban javították és rontották a nyelvet”. Ady szemében azonban Csokonai volt a „legpompásabb nyelvújító” — aki a paraszti magyar beszédből gazdagította költői nyelvét: „... a nyelv gazdagítás helyes reguláit Vitéz Mihály szabta meg legjobban. Igen: avult szavakat napfényre hozni, a nyelv lelke szerint új szavakat csinálni, új összetételeket, szerény, gyönyörű tájszavakat fölkarolni s idegen szavakat magyarokká gyúrni” — írja majd a *Nyugatban* *A költői nyelv és Csokonai* című könyv margójára — szerzőjét írásával „meglegyintve”. S ebben a vitacikkében vallott egyúttal művészi genezisééről is: „mi fennen hirdettük már nyolc esztendő óta, hogy mi Balassáéktól, kurucéktól, s Csokonaitól ösztönöztettünk. Mélyebben, éltében járván, Petőfinél csak a bátorságot, Madáchnál, Vajdánál az új poétai civilizációt kellett észrevennünk, Aranynál alig valamit, Aranyt hagytuk zsenijével együtt az ügyes tanítványoknak... Csokonai nemcsak trubadúr volt, de a civilizáció éneke, korának európeérje s a legmagyarabb kultúrember” — ismételte meg az 1905-ben írottakat. „Kazinczyék eldobtak egy gyönyörű nyelvet ugyanakkor, amikor egy nyelvet akartak bolond apostolsággal megjavítani. Kettős volt a baj s a baj oka: Nyugatról jöttek hirtelen a fogalmak s az akkor intelligensnek mondható magyarság nem tudott magyarul. No jó, Csokonai véletlenül tudott, de rajta kívül — akár Vörösmartyt, sőt Aranyt bámuljuk — csinos játék volt minden költői nyelvészkedés.” Ady gondolataiban lehet némi történelmietlenséget, utópizmust gyanítani, de egy nagy igazságot nem lehet tagadni: ezen keresztül is az elsikkasztott, igazán soha meg nem valósult magyar polgári forradalom szószólója beszélt, aki a magyar nyelv tragédiáját is a magyar demokrácia tragikus elmaradásából, felelősségéből olvasta ki.³⁶

³⁶ Csokonaival foglalkozó Ady-írások. Csokonai Vitéz Mihály. B. N. 1905. V. 21. A költői nyelv és Csokonai. Ny. 1910. X. 16. Van-e magyar nyelv? Ny. 1910. XI. 16. Szavak a patvarban. Ny. 1910. XII. 1. Az idézetek a három elsőből valók. Vall.-ok és Tan.-ok, 151—152, 189—191, 236—238. Névtelen sorok. Ny. 1915. XII. 1.; Ady még egy verset szentelt Csokonainak: Csokonai Vitéz Mihály. B. N. 1908. V. 10. s a Magyar Pimodán-ban írt többször is róla.

S e szellemi őskeresés mintegy zárótételeként visszanyúlt történelmünknek addig a valószínűtlenül távolbaveszett pillanatáig — a magyar Napkirály, Mátyás koráig — amikor ez a nemzet nemcsak kevesei jobbában, de vezető rétege nagy részében is együtt lélegzett Európával: a humanizmus, a reneszánsz századát idézte meg, a magyar múlt fénykorát. Egy *Ismeretlen Corvin-kódex margójára* jegyezte rá síró panaszzkodását. A kultúra-pártoló nagy királynak panaszolta el, hogy a kultúra megbecsülésében milyet zuhant ez az ország. Az úri Magyarország épp ekkor mutatta meg igazi arcát: a Béccsel való „nemzeti” harc ürügyén a legsötétebb feudális középkor akart ismét triumfálni, Ady ezt látta, és érezte „kompország” jobbainak, Nyugat és Kelet, a Haladás és Maradás két partja között hanyódoó lelkeknek a tragédiáját. Érezte a becsapottak csalódását, akik azt hitték, hogy a Kárpátok alatt is Európa virrad, és próbáltak együtt élni a nyugati haladással. S akkor derült ki, hogy a középkor sötétben meghúzódó képviselői csak az alkalmas pillanatot várták, hogy kilépjenek rejtekükből és mindenre rácsapjanak, ami európai — magyar. Ez az élmény idéztette Adyval „az első magyar kultúremler”, Szenczi Molnár Albert emlékét, a hiábavaló küzdelmet látva a magyar elmaradottsággal mondta, hogy „És Apáczai Csere Jánosok vagyunk”, s ekkor érezte közel magához Mikest és Kazinczyt. Közvetlen elődei közül a tragikusan meghasonlott — öngyilkosságba sodródott — Grünwald Bélát és Péterfy Jenőt említette, akiknek a zuhanásában is azt látta, hogy: „... menekültek, mihelyt tisztán láttak”. Magyar sorsokat látunk itt magunk előtt, akik az életüket áldozták arra, hogy a magyarság szekerét rántsák a haladás széles, nemzetközi útjára. Ady e nagyerejű, konfessziós, s éppen azért erősen szubjektív prózai remekében már megfogamzott és megfogalmazódott az a közös élmény, amely a leendő *Nyugatot* majd világra segíti jönni: a félfudális magyar világ kulturális barbárságának utálata, a tiltakozás, a panasz az ország elmaradottsága láttán, s az új, a változás igénye, „Csaba új népe” készülődött itt, hogy legalább a művészetben teremtsen meg a nép álmához méltó szép országot. Az Ady megidézte hősök között ekkor még nincsenek forradalmárok, csak jó szándékú reformerek. Örökségüket ezért tudja majd a *Nyugat* egésze vállalni. S Ady vajdád, még ki nem alakult forradalmi világnézetét árulja el a cikk kicsengése, a „hit”: csak az igazibb Magyarországot szimbolizáló erdélyi magyar múltban tud reménykedni, abból próbál erőt meríteni. Elvont „hit” ez: szimbólumai közül hiányzik még a hadak útján menetelő „más nép” s a „vörös Nap”. Sokat elárult a jobbat akaró kevesek közös gondolatairól az is, hogy ez az írás a *Figyelő*ben jelent meg, s a *Nyugat* majd azt írja neve alá: a *Figyelő* új folyama. S Ady ekkori érdeklődésében már együtt van az az író-gárda, akiket az utódok közül Németh László látott elsőnek együtt a *Nyugat* elődei-ként hasonló című, ítéletében, megfogalmazásában már klasszikussá érett tanulmányában. Névsorát azzal egészíthetjük ki, hogy Ady inkább tisztelte elődjeként a *Hét*-nek a kispolgári elégedetlenséget kifejező néhány íróját, mintsem a lap liberális polgári szárnyát; világnézetének szélesebben megalapozott demokratizmusa mellett tanúskodik ez már műve genezisekor.³⁷

Adynak ezt a máris gazdag termést hozó első korszakát olyan nagy írásai zárták, mint: az *Ignotus könyve*, *Író a könyvről*. A Magyar Ugaron, a Magyar Messiások gondolatai összegeződtek ezekben: „Az intellektuális kultúra magyar hívői az első keresztények sorsára jutottak. Szomorú és lopott életet élnek. Zsoltáiraikat katakombákban éneklük” — mondta el annak az Ignotusnak a könyve (*Olvasás közben*) ürügyén, akit akkor magyar kortársai közül talán a legtöbbre becsült, s akiben jól látta meg a születő új irodalom leendő vezérét is. Vele együtt mutatta be a kiválni készülő magyar szellemi elitet: az intellektuális kultúra nagy magyar bajnokát tisztelte benne. „Az eleven megértés és biztatás ő” — írta róla, és a mondat második része az új irodalom szervezőjére utalt, de az első fele majd gúnyos értelmet kap, amikor Ignotus „eleven megértéséből” a liberális polgár „mindent” megértése lesz. Az *Új Versek*et beharangozó cikk — „Író a könyvről”, — még egyszer vall ekkori gondjairól: ebben panaszolta el, hogy a

³⁷ *Ismeretlen Corvin-kódex margójára*. *Figyelő*, 1905. IV., X. 15. Vall.-ok és Tan.-ok, 75–80.; NÉMETH LÁSZLÓ: A *Nyugat* elődei. Tanú, 1932 november. 68–90.

továbbbő feudalizmus az irodalmat is a saját képére formálta. A falusi Magyarország irodalma volt ez, amely már régen nem termelt igazi értékeket. A régi porták nem hiába mesélték Adynak, hogy a múlt század kultúrahordozó rétege — a dzsentrí — a nyolcvanas évek táján megszűnt kulturális életet élni. Ezen a talajon lett „örjítően tipikus magyar” Hazafi Veray János. „Ő lelkekből született. Honi lelkekből. Terjedelmes lélekmezők vannak a magyar glóbuszon, melyeknek ő volt a halma. . . Mi úgy ahogy vagyunk, nagy falu vagyunk”. . . „kevéssel van több könyvünk tíznél, melyet rátartí literatúra magáénak vállalna. Tudományos életünk kezdés, irodalmi és művészeti viszonyaink miserabilisek” — adott képet másutt kora Magyarországnak elsomorító visszamaradottságáról. Nem csoda hát, ha Adyban megfogamzott az újat teremtés vágya. E periódus zárókövében, az „Író a könyvéről” című cikkében saját korát már ugyanúgy korfordulónak látta, mint a Bessenyiék idejét: irodalmi tájékozódása, érdeklődése is hozzásegítette Adyt, hogy felkészülése korában ezt felismerje, s főleg, hogy az *Új Versek* csodálatos akkordjai már a megtalált igazi hangján zengjenek fel.³⁸

III.

Az első orosz forradalom s a dualizmus korának legnagyobb belpolitikai válsága, a Szabadelvű Párt s a koalícióban egyesülő „ellenzéki pártok” közötti küzdelem látványa az 1905-ös választásokon — a küzdelem a hatalomért — felnevelte Ady forradalmi demokrata világnézetét. „Darabont.” lett Ez a választása nem azt jelentette, mintha ugyanazt értette volna „darabontásagon”, mint a nemzeti követeléseket bizonyos társadalmi reformokkal leszerelni akaró Fehérváry-kormány értett. „Darabontása” a haladó eszmékkel való azonosulását, a nagy társadalmi reformerekkel való egyetértését jelentette, s alkalmat látott ebben is a magyar feudalizmus és nacionalizmus elleni harcra. A saját nyelvén beszélő nagy költő Ady ez már: a felkészülés kora lezárult, s az ezt követő évek a megvalósulást hozták meg. Költői útjának ezt a most már élete végéig tartó periódusát a *Nyugat* megindulásáig bonthatjuk egy külön korszakra: az 1906—1907-es évek jellemző vonása, hogy az új irodalom még nem szerveződött táborba; Ady egyedül küzd, s ha lírájában még nem is, publicisztikájában már a várva-várt forradalom hírnöke. Az őt, sorsát annyira jellemző módon ezekben az években is úgy alakult irodalmi érdeklődése, hogy olvasmányai is segítettek neki művészete teljes kibontakozásában.

A *Válasz Tóth Bélának* adja meg e pár év jellemző hangját. Az *Ignotus könyve*, az *Író a könyvéről* és ez a *Válasz*. . . egy gondolat mind gazdagabb kibontása. Míg azonban az előbbiekben a panasz volt az uralkodó szólam, addig ebben már felzúgott a magára lert, a forradalmi demokrata világnézetét megtalált ember hangja: „Hiszem és vallom, hogy a forradalmi megújulás kikerülhetetlen Magyarországon. Itt van már a csodálatos, áldott vihar az ő hírnökeivel, szent sirályaival. Társadalomban, politikában még csak a nyugtalanság sikoltoz. De irodalomban, művészetben, tudományban már itt van a villámtűzes bizonyosság.” A gyülekező új irodalom első nagy vitája ez a figyelni kezdő konzervatív táborral. Ady meg is vallja, hogy nem az őt ért támadásért szállt vitába Tóth Bélával: a jövődő féltése készítette erre. Tudta, hogy az új irodalom, az új művészet: az új Magyarország lelke lesz; a születőben levő ország benne küldi előre magát. Rokónának érzi a világkultúra olyan nagy haladó óriásait, mint Ibsen, Heine —

³⁸ Amit a régi porták mesélnek. B. N. 1904. I. 2. Jólások Magyarországról Athenaeum, 1936. 19—20.; Hazafi Veray B. N. 1905. VII. 19.; — az idézet a Bernstein-darabról (A jászol) szóló Ady-kritikából való. B. N. 1906. IV. 7. Vall.-ok és Tan.-ok, 399. — Novellái közül „A Török menyasszonya” címűben fogalmazódtak meg ekkori gondolatai. B. N. 1906. XII. 16. Ö. gy. n. i. 14—16. Ebben a fejezetben vetődött fel Ady költészete magyarságának a kérdése. KOMLÓS ALADÁR írt erről nemrég „A nemzeti művészet nyomában” c. úttörő, kitűnő tanulmányában. Más megközelítéssel — a nemzeti, magyaros stílustörékvések hatása — ő is arra a konklúzióra jut, hogy Ady költészetében a magyar hagyományokhoz való visszanyúlás ekkor történik meg. KOMLÓS: Tegnapi és ma. 1956. 232., 234., 244.

csakúgy, mint a „hazug Poe”-t, Wilde „méltatlanul gyalázott szomorú árnyát”, vagy Baudelaire-t, Verlaine-t, Maeterlincket. Más életeken keresztül voltaképpen magát, illetve a születő új magyar művészetet igazolja. S ha ezek az életművek különböző jelentéseket tartalmaztak is önmagukban, Ady velük való azonosulása mégsem volt csupán gesztus: a nagy példaképek voltak számára, akiknek a műveiből — elhagyva a dekadens, s más korhoz kötött sallangokat — mindig a neki kellett olvastatni. S ekkor gazdagodott ez a névsor egy új névvel, amely a legerősebb fényt adta neki a századelő összevissza zűrzavaros európai világában való tájékozódásra: második párizsi útján lett nagy élménye Anatole France cikkeinek, beszédeknek ekkor megjelent gyűjteménye, a *Vers les Temps meilleurs*. Benne azt az embert látta Ady, aki a kor nagy művészbuktatóit kikerülve — a közéleti cselekvést, az agitálást választotta, s eljutott a szocializmusig. Ez „Anatole France vallása”. Történelem-értésében segítette: nemrég írta meg a Villa Said öregedő, de szellemiekben a legfiatalabb európainak számító lakója *A fehér kövön* történeteit és elmélkedéseit. Egyik legékesebb darabja ennek a gazdag könyvnek a Gallio, Anatole France relativizmusának és mély történelmi látásának ez az együttes remeke. Míg a korinthusi prokonzul a halhatatlan istenekről vitázik vendégeivel — művelten, okosan — addig a kikötő zsinagógájában Pál apostollal vesznek össze a zsidók, aki az atyáiktól örökölt hitet akarja megmásítani. Vitájuk veszekedés, hangjuk dadogó: mégis — mondja ki megfogalmazás nélkül is a nagy történelmi felismerést France — ezek között a piszkos, mosdatlan, műveletlen emberek között érlelődött a jövő. Ezért állt Anatole France is a külvárosokban szervezkedő proletárok mellé, mert nem akart a század Galliója lenni. S ezért lett Ady számára is az akkori Európa „legemberibb embere, fényes íróművésze”, aki a szocializmushoz is közelíthette. S ez az Anatole France bátorításán megerősödött történelmi érzék is segíthette Adyt abban, hogy felismerje a hagyomány értelmét és jelentőségét. A francia radikálisok inspirálják ebben, akik szobrot sürgetnek a Róma ellen küzdő La Barre loagnak. Ady megérti és magyarra fordítja a tanítást. Ha a szabadgondolkodó, egyházellenes harcokat vívó Franciaország La Barre-nak állít szobrot — a feudalizmus ellen küzdő Magyarország állítson szobrot Dózsa Györgynek. (*La Barre—Dózsa György*) Verssé is ekkor érik benne a Dózsa-hagyomány. (*Dózsa György unokája*) Ady veszi észre először a kétféle hagyományt — a lenini terminológiával élve: az egy társadalomban élő „két kultúrát”, a vezető rétegek és a dolgozó osztályok más-más kulturális hagyományát. Ady szenvedélyesen a népi hagyományokat vállalta, és ebből is elsősorban az osztályharcos hagyományokat. Ebben közrejátszott a koalíció „hazafias” politikája, amely lejáratva a nemzeti-szabadságharcos hagyományainkat. Így marad némileg háttérben Rákóczi és Kossuth, és ezért kerülnek erősebb fénybe: Károlyi Gáspár — Pázmánnyal szemben — Bethlen, Martinovics, a magyar jakobinusok, Tancsics Mihály. S ebben a koncepcióban kap más tartalmat a Csaba-legenda is *A Hadak Útján* című versében. S ez a felismerés mondatja ki vele gúnyosan az igazságot *A Jóna-kút* címmel írott novellájában: Magyarországon egy élelmes írónak különben is kötelessége a múltat ápolni. A daliás, úri, dicső múltat, ama gyönyörű, régi jó idöket.³⁹

*

³⁹ Válasz Tóth Bélának. B. N. 1907. III. 2. Ibsen meghalt. B. N. 1906. V. 23. Heine Henrik keserű. B. N. 1906. XII. 30. Vall.-ok és Tan.-ok, 42., 50., 54. A hazug Poe. B. N. 1905. XI. 17. — Anatole France vallása. B. N. 1906. VIII. 22. Párisban. . . 144—146. „Vers les Temps meilleurs” I—III. Páris, 1906. A fehér kövön-t — Jaurès lapja, a l’Humanité közölte 1904-ben folytatásokban: 1905-ben jelent meg könyvalakban. Magyarul Gábor Andor fordításában a Magyar Könyvtárban adták ki a Gallio-t. La Barre—Dózsa György. B. N. 1906. XI. 13. Párisban. . . 186., 187. — Pázmány idegen volt Ady számára: más összefüggésben így írt róla: „Ha nekünk nem lett volna már Balassánk, Gyöngyössink, még inkább Zrínyink, egy kicsit Pázmányunk, de azután Mikesünk, Szabó Dávidunk, Vörösmartny, Berzsenyink, s Csokonaink.” Ny. 1912. II. 1. Vall.-ok és Tan.-ok, 240.; Mivel „A Hadak útja” c. versében más tartalmat ad a Csaba-legendának, s ezt az új értelmét vállalja annak, ezért lesz későbbi versének demonstrative: „Csaba új népe” a címe. — A Jóna-kút. Népszava, 1907. V. 30. Novellái. II. 207.

A lírájában egyre magasabb ormokra törő Adyt mutatják azok a cikkei, amelyekben a szimbolizmust magyarázza (*A belgák, A Grand Guignol, Költők*). Mintha az igazi nagy Verlaine-élménye is ekkorra esne: „Boldogtalan, másokért szenvedő, Istennel megbékélt, mégis tiszta ember, nagy poéta volt: ez az igaz” — védi meg majd emlékéit a galád, utálatos rágal-maktól. Vele fordult meg az a század, amely Napóleonnal kezdte és „stilusosan Nietzsche-vel végezte”. S ezért áll Victor Hugo és Verlaine nagy pörében szenvedéllyel Verlaine mellé. Hugót, a múlt század politikai eszméjének, a liberalizmusnak nagy énekesét ekkor távol érzi magától. Távolíthatták a romantikus Hugótól mindenekelőtt a maga másféle költői alkata s a magyar kortárs Hugo-epigonok, akik Arany elkoptatott nyelvén a Függetlenségi Párt „eszméit” verselték meg. De ez az idegenkedése egyben kifejezte saját eltávolodását a liberalizmustól, — kiábrándulását a liberális frázisokból. A csalódott Ady, a magyar „Victor Hugó”-kat maga előtt látó Ady mondja azt a múlt századi Európa lelkiismeretéről, hogy verbális készsége volt csak nagyobb, mint egy, a politikai eszméktől megrészegült szatócsé. S a „szatócs” gyakori emlegetése ismét csak Adyra árulkodik: arra az Adyra, aki a polgárságot ekkor már hitvány, élešködő rétegnek látja. Majd csak politikai költészete kibontakozásával egyidőben akar ő maga is korának Victor Hugója lenni: azaz úgy hafni verseivel, eszméivel, mint Hugo hatott. — Verlaine-nel valóban megfordult a század. Vele ismét az Ember lett a poézis első tárgya. S Ady azért vonzódik hozzá, mert úgy érzi, hogy az emberről dalolva többet mondott el a korról is, és hogy művészi gyakorlata, a szimbolizmus — „Az öreg allegóriának ez a pompás megújulása. Ez a kivonata s megértetése az életnek” — az igazi, az Ő mondanivalójához s a századhoz méltó „modernség”. „Ez az ősi művészet s ez a legújabb, tehát örök” — „Együtt összefogni az életet, dalt írva róla, földrajzi könyvben is: ez az íróművészet” — mondja még. S az „életdarabkákat” adó naturalizmust, mint álmodernséget, csak elutasítani tudja most is, s Zolát is azzal menti, hogy ami igazi érték benne, az a szimbolumokban is való látni tudása. „Költők pedig azok, akik túljárnak politikán, helyzeten, divaton és jargonon. Költő az, aki nem disznótorokról hozza a világnézetét, de akiben benne szenved, sír, átkozódik, újjong a kor” — hirdeti programosan, s hiába figyeli a párizsi irodalmi vitákat, máris a hazai gondokhoz nyúlt, a „kis tanya emberek” ellen beszélt. Mert erről a művészi magaslatról látszanak csak igazán kétségbeejtően sivárnak az itthoni irodalmi állapotok. Az, hogy „Magyarország kicsi literatúrájának védő-szentje: szent Anekdota, hogy a világot foglalkoztató nagy kérdésekben még egy Mikszáth se tud eligazítani. Mikor érkezik el már nálunk is annak a belátása hogy az írás művészet, amelynek megvannak a maga külön művészi törvényei? Az anekdota-írók, a magyar író-jelesek nagy része, a fiatal generáció egy részét is tönkretették?” — kérdezi és állapítja meg egy ma már elfelejtett szerző könyve kapcsán. Így lesz a Zétát író Gárdonyi — író: erején felül. Ady maga is azt érzi néha, hogy még az ő művészete sem mentes ettől a tehertől, „Egy csúf rontás” ül tollára:

Szűz borzongások, pompás szavak,
Új nagy látások királyfia volnék
S lelkemen, szép pogány lelkemen
Egy csúf rontás ül, pusztít, bitorol még.

Jaj, hányszor csupán krisztuskodok
S minden igém kenetesen terül szét
Jaj, hogy elfut a tollam alól,
Ami igaz, ami esztelenül Szép.”

...

...

„Egy urambátyám röpdös körül:
Múlt századokból nagy pipafüst-szárnnyal:

Egy ősom: Tollamra néz, dohog
S kezemre csap a füstös pipaszárral"

— magyarázza Ady a maga nem-meréseit az olykor benne is öntudatlanul feltámadó prédikátoros múlttal.

S ez az Ady írja meg kritikáját az induló Kosztolányi első kötetről, a *Négy fal között*-ről. Nagy összefoglalása ez egyben addigi kritikai elveinek: „Hogy lehetne valahogyan erősebben eljegyezni az étellel Telekes Bélát” — kérdezte az az Ady, aki maga is az Élettel — Ady szóhasználatában ez egyben a Kort is jelenti — eljegyződve vált nagy költővé. S az ekkor jelentkező magyar nőírókról írva — tőlük is az érzések teljes feltárását kérte számon, s az Élet megcsókolására biztatta őket, s egyben az intellektuális költészet felé is szeretne volna elindítani ezeket. Olyan tanácsok ezek, mint a Juhász Gyulához írott levelében olvasható: „... vívódó, nagy-nagy intellektussal porban fetregő gyermeklelkiallapotba hulló talentum: ez az igazi lírikus.” Az önmagával is vitatkozó, saját esztétikáját alakító író vallomásai ezek. Kosztolányi lírájával szemben is az a legnagyobb kifogása, hogy emberi dokumentumokat nem kínál. „Irodalmi író”, „abszolút költő”-mondja róla, s ez a forradalmi verseit is lassan írni kezdő Ady szájából bizony nem hangzik éppen dicséretként. Ady kritikája nagy vallomás az élet-irodalom igénye, annak esztétikája mellett. De Ady azt is tudta, hogy a kortárs magyar kultúrában missziót teljesítenek a Kosztolányi-féle költők is; a polgári líra vívmányait oltják az epigon magyar költészetbe. Ebben a kritikában már előrevetítette árnyékát a *Nyugat* körül csoportosuló írók különféle törekvése, újathozása is. Ady a csak formai újathozókat is becsülte, mert a féltreudális Magyarország epigon irodalmához, kultúrájához mérte művészetüket. Életesztétikája kialakításához Anatole France-tól is kaphatta az inspirációt: „Nem szabad megtagadni az életet. Az exkluzív művészet ezt teszi. Jönniök kell időknak, mikor élet és művészet megcsókolják egymást. Küzdeni kell ezért a csókért, mert ez lesz az expiació minden Judás-csókért” — vont le a tanulságot a maga számára Anatole France példájából Ady Endre.⁴⁰

⁴⁰ A belgák. B. N. 1906. VIII. 15. Költők. B. N. 1906. XII. 18. A grand guignol. V. U. 1907. IV. 7. Párisban. . . 139—140, 197—199, 246—248. Az idézetek az első két cikkből valók, bár a harmadik is — más téma ürügyén — vall a szimbolizmusról; Verlaine-ről: Verlaine és Carrière. V. U. 1910. VI. 26. — Vall.-ok és Tan.-ok, 263. Másik Verlaine-cikke Halott költő kritikája. V. U. 1907. XI. 10. — A Wagram-óda c. novellájának hőisével mondatja ki utálatát a szatócsok világával szemben: „Ez az ember azt csinálja, amit ő akart s amit ő nem mert csinálni fiatal korában. Aszkéta, vad, hős, lázadó és mártír mer lenni a gazember. Büszke, akit csengő pénzért nem énekeltehet minden erszényes, pökhendi szatócs.” Ö. gy. n. i. 29. — Ady Victor Hugói vágyairól. L. BÖLÖNI: Magyarság, emberség. Magvető 1959. 99. —; Egy kis irodalom. B. N. 1906. VIII. 24. Párisban. . . 147—148. — SALGÓ F. LÁSZLÓ: Zátonyon c. regénye kapcsán írt a magyar anekdota-írókról. B. N. 1906. II. 4. Vall.-ok és Tan.-ok, 158. — Az „Egy csúf rontás” pár verse: A fiaim sorsa. B. N. 1907. VIII. 11. — TELEKES BÉLA: Versek. B. N. 1906. IV. 8. ALBA NEVIS: A hét csoda. B. N. 1905. V. 29. Erdős Renée. B. N. 1906. I. 21. Nil versei. B. N. 1906. II. 18. KOSZTOLÁNYI: Négy fal között. B. N. 1907. VI. 1. Vall.-ok és Tan.-ok, 163, 152, 154, 159, 163—166. — Ady E. vál. lev.-i 124. Az irodalmi író kifejezést először Kosztolányira alkalmazza Ady, s azután — számunkra paradox módon — Mikszáth méltatásában bukkan fel újra. S ha ma, amikor éppen társadalomlátásáért becsüljük leginkább Mikszáthot, nem is értjük Ady jelzőjét, mégis a másodszori szóhasználat segít mélyebben megérteni Ady esztétikai szótárának egy jellemző-jelentős szavát: „Bizonyos, hogy önmaguk kegyetlen ostromozásából s az élet lángjának elemésztéséből élő és író poétáknak imádott írója sohse lesz Mikszáth”, — segít értelmezni Ady saját jelzőjét, amelyet maga is paradoxonnak tart ebben az esetben, s amelyet értelmezni segít már maga a cím is: A legiróbb író. (Vall.-ok, 187.) A esztétikájához l. még: Az Élet szobra. (a mában élés motívuma) Jövendő, 1904. VII. 24. Párisban. . . 56—58; s „Új vizeken járok” c. versét.

IV.

Az Idők eközben nemcsak Ady forradalmi demokratizmusát teljesítették ki, de egy táborba gyűjtötték a jobbat, az újat, a mászt akarók kis magyar csapatát is: *Csaba új népe* felébredt végre a félévszázados rontás álmából és elindult egymás felé:

„De ütött mégis a mi óránk,
Kuckójában ki-ki riadt,
S vállalt magyar bajnoki sorsot,
Egy örülten szép hit miatt.

Nem jöttünk égi Hadak-Útján,
Sorsunk vad ösvény, Föld s a por,
De, im, egy új Csaba-legenda
Lelkünkben lázasan dalol.

Egy riadó zúgott emitt föl,
Amott egy izzó gondolat
S kihúzta kardját hüvelyéből
Ezer ébredt eszme lovag.

És egymásfelé már csörtettünk,
Mint rég eljegyzett cimborák
Festő képét, poéta versét:
Fölkínáltuk egymás borát.

Bekalandoztuk a világot
S mosolygott ránk a szabad ég
S esküdöztünk, hogy szent masszával
Be lesz töltve a szakadék.

Hunnia sivár szakadéka,
Ez a mindennél szomorúbb:
Itt lesz, esküdtünk, vén úrfiknak
S alj-aggoknak termő toruk.

Megtaláltuk az őseinket:
Mennyi bús homlokú magyar,
Kinek azért kellett pusztulni,
Mert újat, emberit akar.

Megnyíltak lángolón előttünk
A Bólyai- s Csere-sírok,
S hozzánk szegődtek szép sorjában,
Az árnyas magyar mártírok.

S minden halott, ki élt magyarnak,
Javítónak is valaha,
S mi seregünk légi szárnyán
A magyar Isten lovaga.

És mi mind, Csabának új népe,
Egymásra-lelten esküszünk,

Hogy a Bakonyok-Bakonyából
Minden rest álom messzetűnt.

Itt már csak igazságvetés jön,
Mert a bűnösök már nagyok:
Adjon a Sors belénk oly bosszút,
Amilyent Csabának hagyott."

Az *Ismeretlen Corvin-kódex margójára* gondolatai fogalmazódtak itt újra a társakra talált ember hitével megerősítve. „Csaba új népe”-nek érezte magát ez a kis sereg — a szimbolikus történelmi névvel is demonstrálva mozgalmuk mélyen nemzeti voltát — akik a bajbajutott magyarság segítésére érkeztek. Ami sokukban csak ösztönösen élt, így vált világossá Ady strófáiban.

A Nyugat-kora egy nagy vallomással, s három, egybefonódó, egyetmondó nagy vitával köszöntött be Ady Endre életében. A *Magyar Pimodán*-ról vallott Ady, arról a társadalmi kényszerről, amely a jobbkat narkotikum keresésére készítette. Korukból menekültek a francia Pimodán-hotel látogatói is. Míg Baudelaire-ék, Gautier-ék az önnön eszméit elérülő polgári társadalomból próbáltak szabadulni — Adynál az „italozási kényszer” világosan a Magyar Messiásoknak lett egyetlen Menedéke. E mámor Ady idézte magyar rabjai — Csokonai, Katona — mind-mind törpe korukkal, a Templom-torony perspektívájú, a Jobbaknak mit sem adó magyar étellel kerültek szembe. Így lett ez az írása mintegy összefoglalása is addigi gondolatainak, költői útjának, amely megértet sok mindent a múltjából, de amely már eljövendő vitáknak is előrevetítette árnyékát: a nemcsak a konzervatívok részéről meg nem értettséget kapó, de az éppen csak hogy összekerült saját táborában is feszengő Adyt is látjuk ebben már, aki a művészetéről írva, azt is kénytelen bevallani, hogy a Művészet nemcsak a feudális-katonai erkölcsöket ápoló Spártától, de a kalmár világtól is egyformán távol van. A nagy-burzsoáziává váló polgárságból lassan teljesen kiábránduló Ady szavai ezek, aki már 1906-os párizsi nyarán is leírta: „Minden új művészet ma még szükségszerűen s kényszerűen-polgári művészet. Még, ha ostromolja is a bourgeoisiet. Majd lesz valamikor igazán új művészet.” — remélte már akkor. S a Nyugat-kor Adyja azt is tudta, amit egy kortársa darabja kapcsán így fogalmazott meg: „... a magyar társadalmat minden negyven-ötven évben meg kell verni, mint egy rossz gyermeket. ... Ma megint a verés, a szükséges verés idejénél tartunk, mint a Kazinczyak föllépésénél, mint Petőfi idejében s Grünwald Béla és Péterfy tegnapi korában.” Gondolkozásában így van már jelen Petőfi nevével a nagy megújítani akarók kötelező öröksége mellett a forradalmi hagyomány is. Az ő új művészete ezt a „szükséges verést” akarja szolgálni. Tájékozódásában, irodalomszemléletében múltból és jelenből ezért kerülnek ekkor előtérbe azok, akik ebben segítik: ősei vagy vele együtt küzdő kortársai.

Az új irodalom alig gyűlt táborba, máris viták keresztútjába került: „Beöthy Zsoltnak hogy higgyen és lásson” — küldték antológiájukat, a konzervatív tábor egyetemen tanító vezéralakjának a nagyváradi *Holnap*-osok. S ez már sok volt az úri Magyarországnak: a *Nyugat* után, a *Holnap* is jelezte, hogy egyre több lélekben világítanak az Ady gyűjtotta fények. Ő volt a nyugtalanság hozója — de benne csak összegeződött egy nép jobbainak a nyugtalansága, újat keresése. A vitákban mindig Ady költészete volt a célpont, s ez mutatta, hogy korábban indult, idősebb, nagy tekintélyű társai mellett is ő van a megújulás élén. Rákosiék, Beöthyék benne látták az új irodalom lelkét, akit vagy el kell némitani, vagy tehetségét a maguk táborában kell kamatoztatni, vagy legalábbis kompromittálni kell. Mert erre is történt kísérlet. Ady megírta *A duk-duk affér* című cikkét, amely kétségtelenül pillanatnyi megingás, utatvezetés volt részéről. Megtagadott minden közösséget a modern magyarokkal: „Bántottam, kik védtek, szerettek S öleltem a Júdásokat: igazuk van, akik megvetnek”, — írja, majd tiszteletre méltó őszinteséggel a duk-duk kavarta hullám lecsillapulása után *A mentő Glória*-ban. De Ady duk-duk cikke nemcsak lépremenés volt: a maga torz voltában is élő kérdéseket feszegetett.

Már a Magyar Pimodán-ban is írt a műveletlen, ügyes pesti újságírókról, akik Erzsébetfalvát könnyedén tévesztik össze Erzsébetvárossal; arról is vallott ott, hogy az általa ütött réseken mások ugráltak be a bevett falak közé: „a kis népszerűsítő” voltak ezek, akik aprópénzre váltották Ady átvirrasztott éjszakáinak, nyugtalan napjainak „fiai”-t, a líráját. Sokszor elpanaszolja majd még, hogy hányan élnek az általa hozott vívmányokból. S ez Adynál nem egyszerűen egzisztenciális kérdés — a konkurrens pályatársak kérdése — volt, de sokkal több ennél. Az Ady-utánzók tehetségtelenségükkel sok esetben paródiát csináltak az ő vívmányai-ból, amely nála mindig csak az eszköze, takarója volt az új gondolatainak. S ráadásul: mellette küzdő, értő barátai is alig értették. Ignotus ezt meg is írta, ami Adyt roppant bánthatta: hogy várjon értést a túlsó oldalon, ha az érte, vele együtt harcolók is úgy írnak róla, hogy versei-nek az érthetatlenségét vallják be. Ezek miatt a gondjai miatt — amelyek az évek folyamán jócskán felgyülemlettek, s az egy pillanatra megnyílt szelepen át most valósággal kisüví-tettek — került a duk-duk cikkben a modernség, az irodalmi forradalom és a hagyomány kérdése előtérbe. „Csupán a viharért nem jártam viharban” — írja majd harcaira vissza-tekintve. S Ady a „modernséget” sem a modernségért csinálta. Ez az idegenkedése, az új és a forradalom viszonyának helyes értelmezése jut majd kifejezésre akkor is, amikor a futuriz-musról ír — elutasítva azt. *Seregesen senkik jönnek, Kezdenek nyakukba venni, Türelmetlen jó barátaimhoz, Zendülés váram alján, Szegény árva rigóim*, az Oláh Gábornak küldött *Mert másokért csatáztam* című versei tanúsítják, hogy Adynak évek során át állandó gondja volt a korabeli Ady-utánzás problémája. „Nem banni immár semmit-semmit S nótáink bár rossz kölykök zengik, De élni, élni” — „Mme, utálok a szajkóimat” — írja versben is, prózában is még 1913 körül is. A kis Adyból-élők nem látták be, hogy *Az elsőség jósága* problematikus dicsőség, hisz Élet van amögött, s aki ezt adta a Műért, azt megilleti az elsőség. Ady „duk-duk”-cikke már kifejezte a tiltakozást a *Nyugat* szerkesztői politikája ellen is, amely efemer vív-mánnyal jelentkező tehetségeknek is megnyitotta a folyóirat hasábjait. S a hagyományokról mon-dottakban — mintahogy a modernségről írottakban is — csak összegeződtek Ady gondolatai: a modernség hínáros útvesztőiben már indulásakor bámulatosan helyesen tájékozódó — azokat kikerülő — Ady beszélt így s egyben az az Ady, aki tudta, hogy azért lett igazi nemzeti költő, mert művészetébe beolvasztotta az előtte járt nagy magyarok, a Csokonai, a Vajdák örök-ségét is. Ady gondolkodói nagyságát mutatja, hogy tudta: a duk-duk kavarta vihar „úri vihar” — s innen csak a „jövendő fehérei”-hez lehet menekülni. Csaknem egy időben a „duk-duk” vitával, a *Népszava* hasábjain is vitáztak Adyról. A vita lényege az volt; vajon Csizmadia Sándor tematikailag proletárabb lírája, avagy Adynak a nemzeti élet egységét felölelő, moder-nebb költészete fejezi-e ki inkább a munkások vágyait. Ady három ragyogó írásával zárta le a maga részéről ezeket a vitákat és adott választ a kérdésekre. A konzervatívok címére küldte *Magyar lelkek forradalma* címmel prózában írt strófáit. „Bizonyos, hogy soha magyarabbul, bátrabban nem ébredt föl még a sokszor félreismeret magyar génusz” — írta és ismét csak az Apáczaiék, Kazinczyék s most már a Kemény Zsigmondék és Aranyék korával is rokonította a saját törekvéseiket. Az új irodalom nemzeti voltát domborította ki — felelve egyúttal Rákosi Jenőék kozmopolita vádaskodásaira. Az általuk hozott művekben megtestesült intellektuális kultúrát, jövőt építő nagy értéknek látta s egyben figyelmeztetett: „Nagy, végzetes bárgyúság volna a magyar társadalomtól, ha nem fogadná el új íróit és művészeit.” E nagy írása mellett versek sokaságát küldte a túloldal címére: „Muszáj Herkulesnek” látta magát, akit a dühödt támadások készítenek az újra és újra való feltápaszkodásra. Ugyanezt mondta az *Idő előtt elmúlni* is, majd *Az én bűnöm*-mel, a *Morognak a vén*ek-vel, a *Hosszú az erdő*-vel, a *Szétverek majd köztetek*-kel, a költőcske Mihálynak küldött fölényes hangú *Üzenet*-tel folytatódtak ezek a ver-sek, amelyet már *A harcunkat megharcoltuk* verseit is maga mögött tudó Ady írt, hogy aztán ezt az egész ciklust a *Nyugat*nak küldje új kötetében. 1913-ban bukkan fel újra ez a motívum *Még mindig háború* — címében is áruklodó versében, mutatva, hogy az Ady körüli harcok egész életében zajlottak. Ha a konzervatív tábornak küldött strófákban a „magyar lelkek forradal-

mát” hangsúlyozta — a szocialistáknak írott *Irodalmi háborgás és szocializmus* a Petőfi-korszak új mása értelmét magyarázta meg. Míg kortársai az industrializálódással (Ignotus), a városi élet kialakulásával (Ignotus—Schöpflin) magyarázták az új irodalmi mozgalmat — s csupán türelmet kértek annak — Ady az egyetlen, aki kortársai közül páratlan tudatossággal látta, hogy „Ez az egész új, mai irodalmi kalamajka sohse lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül”, hogy az csupán „gyermek a szociális háborúnak”, habár természetesen nem szocialista irodalom. Ő látta először együtt az új irodalom szimbolizmusát, „érthetelenségét”, a nem értett, vagy érteni nem akart szocializmussal. S az egésznek a kicsengése — újabb bizonyíték irodalmi és társadalmi harcok mindig együttlétére tudására is Ady gondolkozásában — Tóth Bélának küldött válasza egy passzusának ebben az összefüggésben való megismétlése: „Az új, elátkozott (ráadásul nem is politikai programmal dolgozó) magyar irodalom: valószínű előfutárja Magyarország megkésétt, de most már nem sokáig halasztható, szociális átalakulásának.” Kevés példát tudunk az irodalomtörténetből, hogy egy költő ennyire tisztán látta volna saját művészete társadalmi értelmét és hivatását. A magyar irodalomról szinte csak Petőfi és József Attila nevének említése kívánczik ide. S mert ezt tudta, szólt bele versével — *Küldöm a frigy-ládat* — a *Népszava*-vitába, amely mégiscsak legnagyobb értéke volt ennek a polémias korszaknak, s küldte ebben a helóta-költő szívét „ez ó frigy-ládat” „véreinek” „a helóta népnek”, ekkor már tudva azt is, hogy a hitét, a reménységét csak rájuk bízhatja jó lelkiismerettel.⁴¹

*

Az irodalmi megújulást kiváltó okok különböző magyarázata már jelezte, hogy a *Nyugat* sok felől érkező, s az újat többféleképpen értő embereknek szükségszerű szövetségéből jött létre. Senki sem tudta olyan világosan ezeknek egymásrataltságát, de egyben senki sem viselte olyan nehezen az állandó alkalmazkodást, a kompromisszumok sorát, mint Ady. Írásai sorában árulta el, hogy szűknek érzi mondanivalója számára a *Nyugat*-adta fórumot: az elsősorban művészi újra esküvő barátai, társai törekvései mellett Ő a maga forradalmi mondanivalójának szerette volna biztosítani a *Nyugat* teremtette publicitást. „Egy demokrata Magyarország (bocsássanak meg konzervatív testvéreim a *Nyugat*nál) elintézi a mi nyelvkérdésünket is” — írta mentegetőzve, amiért még a magyar nyelv ügyét is a politikával látja együtt. „Majdnem bünt követek el, de politizálok” — írta még korábban ugyancsak a *Nyugat*-ban, amikor arra

⁴¹ A Magyar Pimodán. Ny. 1908 jan.—febr.; Magyar lelkek forradalma. A Budapesti Újságírók Egyesületének Almanachja 1909-re. Ebben az egész vita-ciklus — Ady után — a „Magyar lelkek forradalma” címet kapta. Irodalmi háborgás és szoc.; Szocializmus, 1908—09. Vall.-ok és Tan.-ok, 80—94, 45—52. u. itt. A duk-duk affér. A d. d. a.-hoz. Új Idők, 1908. XI. 15. Függ. M. o. 1908. XI. 26.: a vitákra vonatkozó id.-ek ezekből. Az ezentúli első id. „A le Foyer ügye”. B. N. 1906. VIII. 12. Párisban... 136; a köv. FÉNYES SAMU: Az ártatlanok: B. N. 1908. IV. 10. Vall.-ok és Tan.-ok, 171.: A. B.-nek ded. Holnap anth. az Eötvös Kvtárban; Ady érthetelenségéről: IGNOTUS: Kísérletek, 1910. 138. u. itt. az új ir.-i, mozg. értelmezéséről: 17—95: SCHÖPFLIN A.: A város. Ny. 1908. I. 353—361; A kis népszerűsítő. B. N. 1906. X. 5; La fanciulla del West. Ny. 1911. VIII. 1. Vall.-ok és Tan.-ok, 267—68. (a futurizmusról), PÁNDI: Irod. háborg. és szoc. Fórum, 1949. L. még A. levelét Hatványhoz: Ady I. 201. Csizmadiáról először: N. N. 1902. XII. 5. Az első prol. költ. „Küzdelem” c. verseskötetének hirdetését vette át a *Népszavából*; az Ady-korabeli A. utánzásához id: Vall.-ok, 121 és az id. verssor a „Tiltakozni és akarni” c. versből. L. még a „Petőfi nem alkuszik”-nak azt a részét, ahol a *Felhők* utánzóiról ír. Igenlő értelemben ír erről Dutka „A föld meg a város” c. k.-e. kapcsán: Vál. tan.-ok és cikkek (1954, 261—62.) A „modern” ir.-ról l. még ebből az időből: Wedekind táncol c. cikkét. B. N. 1908. IV. 11.; az „Irod. háborg. és szoc.-hoz.: WELTNER: „Milliók egy miatt” Ady és Csizmadia c. fej. ét és: Ady-Múzeum, I. 59—113. II. 72—76.

keresett választ, hogy „Van-e magyar nyelv?” S amikor a szegedi ügyészség pörbe akarta fogni „Egy bűnös vers”-e — a *Rohanunk a forradalomba* — újraközlése miatt, az affér kapcsán nyilatkozott: hogyan is áll ő a *Nyugaton* a „politikás” versekkel: „Furcsa az én dolgom ezekkel a politikás versekkel, melyeket sok dühvel, kedvvel irogatok néha s melyekért mindig lehordanak esztéta barátaim. Ők azt tartják, hogy az ilyen versekkel lefokozom magamat és meggyengítem egyéb poézisomnak emberibb és súlyosabb dokumentumait. Nem tehetek róla, hogy érdekel, izgat, foglalkoztat a saját magyarságom s a magyarság együttes kínja, problémája, sorsa. Nem tudom a történőket előkelően, finoman a múltba vagy a jövőbe transzponálni és mert talán a vers leginkább az erőm, verssel üvöltök bele a politika kakofoniájába. Az efajta résztvevőt a ma politikai harcaiban legjobb erőnkkel s mindig a fölszabadulni vágyók mellett olyan nobilis, de muszáj adónak tartom, mint a milliomosok jótékonyágát. — Hogy bűnös versemmel izgatni szerettem volna, ez több, mint valószínű, ez természetes,” — vallotta, s itt voltaképpen egy korábbi gondolatát bontotta ki teljes gazdagságában: „Az vagyok, bajtárs mindenkinnek, aki világosabb Magyarországot akar. Ezt szinte fájdalmasan valiom be azoknak, akik viszont kozmopolita kitűnőségükkel túl vannak a magyar problémákon. Én bennük vagyok, bennük élek, sőt missziót érzek.” — írta mindjárt a *Nyugat* megindulásának évében. Az évek előrehaladtával ez a szakadék nemhogy betemetődött volna — sőt tovább mélyült. Ahogy Ady lírája — mind mélyebben megélve korának bajait — még jobban telítődött politikával, úgy derült ki egyre nyíltabban, hogy két erős szín van a *Nyugaton* belül: Ady ennek úgy vonta le a konzekvenciát, hogy szabadon beszélő verseivel előbb a *Népszavá*-hoz, majd 1910-től — az akkor alapított — *Világhoz* ment. A tízes évek elején kirobbant irodalompolitikai vitában, melyben az volt a kérdés, hogy kikre koncentráljon a *Nyugat*: újabb és újabb tehetségekkel kísérletezzen-e, vagy pedig a már beérkezett nagy írókat kolportálja, Ady Osvátékkal, Ignótusékkal szemben a hangsúlyt az utóbbira tevő Hatvany Lajossal értett egyet. Ez az egyetértés ékes példája annak, hogy adhat két ember különböző okból igen-feleletet ugyanarra a kérdésre. Hatvany válasza mögött egy üzleti — habár kétségtelenül az írók érdekeire tekintő — szempont húzódott meg: Ady válaszával az Ő mondanivalójával egybehangzó írói művek mellett állt ki. „Hajh, mennyi költő” — sóhajt fel majd néhány évvel később a *Nyugatban* ironikusan célozva annak az Osvátnak az irodalompolitikájára, aki mellé állott végül is, nem utolsósorban a *Nyugat* egysége kedvéért és egzisztenciális okokból Hatvanyval szemben. *Nyugat*-beli barátai *A menekülő élet* után hanyatlást láttak Ady lírájában. A szóbeszéd *A magunk szerelme* megjelenése után Hatvany levelében fogalmazódott meg. „Apropos, művész, te túlságosan irodalmasítod ezt a fogalmat, mely igazában minden nagyobb és ható élet koncepciója” — válaszolta Ady Hatvany művészi koncentrációt, a flaubert-i példát tanácsoló levelére. S ebben az egy mondatban benne van Ady egész esztétikája: Ő sohase húzott határvonalat a művész élete és az életet teljesen, egészében élők között. Az élet esztétikának a sűrített összefoglalása ez — most már nem kis kortársak kötetei margójára írott széljegyzetként, de a *Nyugat* egyik vezető esztétája címére küldöttek megfogalmazva. Azzal a páratlan tisztánlátással, amivel a *Nyugat* társadalmi genezisének megvilágította, magyarázta meg Hatvanynak a maga szükségszerű „nem koncentrációját”: „Magyar xernességem talán csak hasonlítva ízetlen kissé, szokatlan és »művészietlen«, de bizony ez szükséges élet és legelsőrendű művészet. Lehet, ha választhatnék, más sorsot és művészetet választanék, de hidd el, hogy művészietlen és koncentrálatlan voltom külön művészet és külön példája a koncentrációságnak... Semmiféle más kultúrtársadalomban nem élhetne ilyen élet-szabású élet, de te, aki ismered a »Magyar globust«, tudsz találni erre tudományos, sőt szívbéli magyarázatot.” Ennek a nagyszerű levélnek a gondolatai öltöztek versstrófákba a *Hunn, új legenda*-ban. Ady már szimbolikus verscímével azt mondta, hogy egy új hunn legenda beteljesülését látja a saját életében, hogy ami másutt már nem feltétlenül szükséges, nálunk még nélkülözhetetlen: csak a nemzettel összefonódottan, eggyévaltan lehet nagy költőnek lenni. A záró strófa csattanása pedig ismét burkolt vita egyben az elsősorban formai újat hozó társakkal:

„A tolakodó Gráciát ellöktem,
Én nem bűvészek, de mindennek jöttem.”

...

„Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga
Hulltommal hullni; ez a szolga dolga,
Ha a Nagyúr sirja szolgákat követel.”⁴²

Adynak ebbe a „magyar dac”-ába keveredik azonban egy fájdalmas akkord is: Ő is tudta, hogy magyar szükségesség az, hogy „nekünk az irodalomból kell kisejdenünk az Életet s a Halált”. Az elfáradás perceiben fel-fel tört belőle egy baudelaire-i, verlaine-i művészet igénye: a korukat nem közvetlenül, csak áttételesen, moralitásában, atmoszférájában ábrázoló lírikusok példája. De mindig fölébe kerekedett ennek: ismerte saját lírája társadalmi hivatását.⁴³ A *Hunn, új legenda*-t író költő udvarolt egész szomorú magyarságával azért Petőfi emléke előtt „mert nem tudott csupán versíró lenni.” S ez az Ady ajánlotta a *Kétféle velszi bárdok*-at azoknak a poétatársainak, „akiknek az élet s a magyar élet több a poézisnál”. Innen érthető éles l’art pour l’art ellenessége is: „... én az Élet minden megkapott enyhével és halálos (és egy kevés, jogot-adó munka címével is) utálom a l’art pour l’art dogmáját”... „egy emberlélek, egy kor hatása és iránya, egy rajongó hit a kimondás kötelességében: egy én, aki a légkülönbeget érdekelteti, s ha némi gyatrasággal is, de ki tudja magát bontani a Napra és elének — ez szebb minden dogmatikus szépnél.” Ady törvényt, célt látott a művészetben — ez hitelesíti a *Huszdik Századba* írott, idézett sorait.⁴⁴ S ha az ő kritikáiba is beszüremkedett olykor a kor kritikáját uraló impresszionizmus, Adynál ez nem annyira zavaró mozzanat, mint a kis „Én”-ű kortárs kritikákban, akik legfeljebb csak önmagukat reprezentálták: Ady Én-je azonos a forradalmár költő Adyval, s érdeklődésének mágneses terében úgy rendeződnek el a jelenségek, hogy végső fokon a társadalmi harcok ügyéhez való viszony az a mágnes, mely vonzza vagy taszítja az elemzett művet. S bár kritikáiban ő is él a kor kritikai közhelyeivel — „az írónak annyi joga van, amennyi ereje” (Ignotus), magyar író az, aki magyarul ír, ha színvonalasan ír — mégis —

⁴² Az id.-ek rendje: Ny. 1912. II. 1. Disputa; Ny. 1910. XI. 16; Világ, 1913. VIII. 23; B. N. 1908. IV. 10. Vall.-ok és Tan.-ok, 240, 237, 63, 171. L. még levelét Hatvanyhoz: „De tudod-e te, hogy nekem még a Nyugat-ban sem lehet mindent megírnom, mert megcenzúráznak ott is... És ma már tudom, hogyha egyáltalában van a Nyugat-nak ügye, már nem az enyém — semmit.” L. HATVANY: Ady I. 198. Majd 1909-ben: „A Nyugat már nem az én ügyem, habár a Nyugat rögtön jött és magáévá tette az én ügyemet” (Félelem és irás. Nyugat, 1909. XI. 1. Vál. tan.-ok és cikkek, 285.); I. még Bölöni: A Nyugat és a forr. (M.—E.) Magyarság—emberség, Magvető, 1959. 523—528. — Irodalompolitika. Világ, 1911. XII. 30. — Hajh, mennyi költő, Ny. 1914. VI. 1. Vall.-ok és Tan.-ok, 212—213. HATVANY: Ady I. 254—255. A „Ki látott engem”-ben „A kényszerűség fája”-ciklus egész problémája a „Hunn, új legenda” köré épül. Ennek a kötetének már a prologusában az előző k.-e. bírálóival vitatkozott: (I. pl. BALÁZS BÉLA kritikáját a Ny.-ban, aki A. klasszicizmusát látta a k.-ben — a régi motívumok összegeződését — s nem látta meg, hogy ebben vannak a legnagyobb forradalmi versei. Ny. 1913. I. 836—838. Ugyanez a félreértés ismétlődik meg Ignotus kritikájában a „Ki látott engem?”-ről. — Adyt bántó személyes mozzanatok kitergetésével súlyosbíva. Ignotus: Új kötet Ady. Ny. 1914. I. 277—279. I. ehhez: Ady: A poéta élete. Ny. 1914. V. 1. Vall.-ok. 65. Ady életet esztétikájának rokona Kaffka kritikáiban található: L. Á. Hullámzó élet c. k.-ét, ill. ezt elemző kritikánkat. ItK. 1961. 2. 241—243.

⁴³ L. „A civódó magyar” c. versét:

„Hadd ne bánjam már, mit csinál a magyar,
Legyek két ország: Élet és Halál fia:
Komédia minden, komédia,
Néztek immár nagyobbakra is.”

⁴⁴ LESZNAI ANNA: Hazajáró versek. H. Sz. 1909. XX. k. Vall.-ok, 184.; I. a l’art pour l’art-ról. Vall.-ok, 201.; Ny. 1911. IX. 16. Disputa, I. még „A XXX. századból”, s „Szép a Szép” c. verseit.

éppen az említett mágneses vonzás miatt — az Ő szótárában ezek más értelmet is nyernek. Nem akarjuk mentegetni Ady-kritikáit: nem ezek miatt lett ő nagy költő. Akad elsie-tett, régi barátságot, jó szolgálatot honoráló írás is ezek között. De lehetetlen nem látni, hogy kritikáin is átüt egyeduralkodó tisztánlátása. Senki nem tudta olyan őszinte örömmel üdvözölni a csak művészien újat hozókat is, ha valóban nemeset hoztak; „olyat ütött a magyar anekdota-novellára és irodalomra, amelyet még műfaj ortodoxia nem kapott,” — írta Szini Gyuláról. Ő fedezte fel az „új Gárdonyit” aki megfinomította a magyar anekdotát. Látása, ítélete mindig biztos. Becsülte Ő „az új, városi összetett lélek líráját” megteremtő költőtár-sait is. S el tudott tűnődni Molnár Ferenc színpadának titkán is: a sikerért mindenkinek kedvében akarni járó kettősségén, avagy Hatvany Lajos „problémáján”, életének rejtélyén. Emberismerete, látása félelmetes volt. Hatvany Lajos írta erről egyszer, hogy milyen shakespeare-i jellemezte az ő apját, — akit alig ismert — halálakor. „Nagy” és „titkos” tudomá-nya volt Adynak az emberi Sorsokat alakító fátumok meglátása.

S bár dedikált verset még Szomory Dezsőnek is, mégis akkor örült igazán, ha az étellel birkózott az író-hőse. Ezért állnak ekkor közel hozzá Móricz, Kaffka, Révész, Krudy. Észre-vette *A vörös postakocsi* sajátos — társadalmon kívüli — társadalmiságát; Révész Béláról, mint „... a magyar proletároknak külső rímeket lemosolygó, legnagyobb költőjéről”-írt a *Nyugatra*. Kaffka és különösen Móricz, már-már testvéri közelségben voltak hozzá. Kaffkában, akivel „egy fajta a fajuk:” mindkettőjüknek közük volt a dzsentr-hez, — a prózairót becsülte igazán. Bár csak a verseiről írt, és több saját versét dedikálta neki, a kortársak úgy emlékeznek, hogy a *Szinek és évek*-et nagyon szerette. A *Hét krajcár* Móriczát pedig az az Ady üdvözölte csaknem összeégető szeretettel, aki megérezte, hogy megjött végre a várva-várt igazi értő-társa, aki „egymaga fölé egy forradalmi szabadsapattal”. Így csak a nagy elődökről írt, s a kortársak közül majd csak Jászi Oszkáról. Móricz érkezéséből is a magyarság életerejét olvasta ki: „Csak egyetlen egy újjongásomat bocsátom szabadon — írta — ez a mi fajtánk, újra itt van egy ragyogó, kis ember belőle, tehát minket akar a jövőre s reánk van szüksége.” ... „Meglelted a magyarságot, melyről már azt kezdtük hinni, hogy nincs is.” Bartók és Kodály találták csak meg éppen ezekben az években népdalgyjűjtésükkel olyan sikerrel a magyarságot, mint Móricz. Ady versben küldött „levelet” neki, kötetét ajánlotta Móricznak: a „másik”-at szerette benne, az Élet-íróját, akinek a mondanivalójához rim-ruhák sem kellettek. „Írtyelte” az „okosan elkész” író, irigyelte a józanságát, aki az íróasztala mellett duhajkodja ki magát. Magyar hősök meglátni és megírni tudóját szerette benne s — újabb bizonyság emberismerése mellett — már az első kötetéből a fejlődés legnagyobb ígérését sejtette meg.⁴⁵

*

A tizes évek fordulóján rendeződtek el az Ady-műben a véglegesség igényével a még birtokba nem vett hagyományok és a már bekebelezett múltbeli értékekről alkotott kép is

⁴⁵ L. HATVANY: Én és a könyvek. — pl. a Lesznai vagy a Kabos Ede könyveiről írt kritikáit (ez utóbbi Ny. 1908. XII. 16) érzem ilyen „viszonzó” írásoknak. — Szini Gyula. Ny. 1909. I. 1. Vál. 271. — Az új Gárdonyi. Ny. 1912. XII. 16. Vall.-ok, 202. — Molnár Ferenc színpada. Ny. 1910. XII. 16. — Hatvany Lajos problémája. Ny. 1913. XII. 16. Vall.-ok, 191—192, 206—208. — Krudy Gyula könyve. 1913. IX. 1. — Révész B.-ról. Ny. 1912. X. 16. Kaffka Margit versei. Ny. 1918. V. 1. — Móricz Zsigmond. Ny. 1909. VIII. 16. A lap élén hozta a cikket a *Nyugatra*. Vall.-ok, 124. 204—205, 201, 227—228. 180—83. L. még „Levélféle Móricz Zsigmondhoz”; „A magunk szerelme” c. k.-ét ajánlotta neki, FÖLDESSY GYULA írja, hogy Móricz „Árvalányok” c. regényéről azt mondta Ady, hogy „abszolút tökéletes” regény. Újabb... 87.; l. még Ady: Móricz és a Nemzeti Színház. Világ, BÖLÖNI: Móricz és Ady. M.—E. 137—141. 1913. XI. 9. E fejezet végén még azt jegyezzük meg, hogy Ady 1913 második felétől haláláig önként is jegyezte a *Nyugatot*. S hogy milyen erős volt Adyban a polgári művész öntudata, azt az Eötvös Károlynak szóló „Sokallják az éh-bért” c. cikkéből tudjuk: „Az irodalom végre belenőtt a köntösebe s az irodalmat ma már nem birtokos urak, úrfiak és válogatott cigánylegények csinálják, hanem írók.” Ny. 1910. I. 16.

ekkor módosult némileg: Petőfi, Arany, Mikszáth, Jókai, a magyar liberális nemzedék és a régi magyarság kincsei a fő témái ekkor Adynak.

Megsűrűsödtek ezekben az években a dzsentri-züllést ostromozó írások. Ady ekkor már — a Tisza-féle Munkapárt szervezésének az éve ez — látta a forradalmi remények zátonyra-jutásának eshetőségét s ezzel együtt Werbőczy népének a hatalomba való még fokozottabb bekerülését. „A regény romlása” című írásában elmondta, hogy *A Vér városa* címmel tervezett regényét a század első éveinek Nagyváradáról azért nem tudja megírni, mert az akkori történelmi élményét — a dzsentri háttérbe szorulását — diszkreditálták az Idők: a dzsentri újra nyeregbe került. Ady a régi porták könyvtárainak megváltása óta — amelyek már elárulták neki, hogy ez a nagy hagyományokat őrző réteg a múlt század nyolcvanas éveinek elején beszűntette az intellektuális életet, — figyelemmel kísérte a dzsentri süllyedését, s 1910-re már versben is megfogalmazódott ez az aggodása: „Ez a mi szép, koldus úri fajunk Nyugtalanít”. — Ekkorra már megkezdődött az úri Magyarország haláltánca.⁴⁶

A korszak nagy remekét, a *Petőfi nem alkuszik* című Ady-tanulmányt nem lehet megérteni ezek nélkül az élmények nélkül. Ha csak annyit mondanánk, hogy Ady a forradalmár Petőfit idézte meg, közhelyet ismételnénk. Nagy vallomása ez Adynak ekkori önmagáról: hősével teljesen azonosult, és önmagát is belerajzolta a Petőfi-portréba, ahogy a középkor festői valamelyik figurában magukat is ráfestették az oltárképekre. — Éveken át készülődött erre az írásra: voltaképpen a hagyományokhoz való juss gondolatából nőtt az ki. Amikor 1907-ben a klerikális magyar arisztokrácia hangversenyezett a Petőfi-Ház javára, felemelte tiltakozó szavát: „... minden nagy magyar a miénk. ... nem sikerül lejártni a mi nagyjainkat.” S 1909 késő őszén *Poéta és publikum* címmel elmondott vallomásában így beszélt: „S ma, mikor a forradalmár, fölséges Petőfi lényének meghamisítására összeállanak bigott mágnás-nőstények, beérkezett nagy írók, rabszolgatartók és diákonusok, zsidók és keresztyének: már azért is érdemes felolvasó estét tartani, hogy egy ember, ha halk, ha rossz, de élőszóval is mondja meg: hohó.” Nemsokkal később kiadta Petőfi válogatott verseit és ennek előszavában — *Piros és fekete* — s magában a válogatásban is a szociális forradalom Petőfijét keltette életre. S ekkor jött a Renaissance-folyóirat felkérése. Mert ne felejtjük: Ady ezt a tanulmányt nem a *Nyugat*-ba írta, ezért vágathott sokfelé: mindenekelőtt természetesen a konzervatívok felé, de Ady Petőfiben a saját táborának, a *Nyugat*-nak is felmutatta a forradalmi örökséget s a maga politikás verseinek legigazibb őst, Petőfit. Petőfi példáját idézte Ady s ezen keresztül megmutatta a múlt század forradalmas Magyarországot, Petőfi-idejét. Egyetlen siratása ez az írás a magyar negyvennyolc elbukásának s ezt a magyar progresszió törekvéseinek féltése, kudarcra ítélt-ségének sejtése is sugallhatta Adynak. Hogy mennyire a dzsentri-csődöt átélte Ady beszélt itt, azt elárulják azok a sorai, amelyekben ezt az élményét Petőfiével közönségesen mondta: „De észrevette, hogy a falusi kúriák legwerbőczyesebb népe — kicsi kivétellel — talán még hitványabb és ártalmasabb az akkor úgynevezett arisztokratáknál.” Ez az élménye láttatja vele ahistorikusan a dzsentri valóságos történelmi szerepét: a Petőfivel a saját forradalmi halálát jósó szavait beváltató Magyarország így jelenik meg ebben a tanulmányban „Werbőczy és Kossuth nemzeteként”. Ady Kossuth-látását befolyásolhatta a Petőfit soha meg nem értő Kossuth valóságos történelmi alakja is, de alapjában mégsem ez, hanem a múlt század történelmi középosztályának dzsentrivé süllyedése magyarázza azt. A frázis-hazafiak száján elkoptatott Kossuth mellett így magasodik fel a 67-es Magyarországot építő Deák alakja. Ady igazságtalan Kossuth-tal szemben, de ez az igazságtalanság valójában a történelem mezébe

⁴⁶ A dzsentri-züllést feljegyző Ady-írások közül említsünk meg néhányat: Az érsemjéni botrány. Egy kis süllyedés. Szegény Kazinczy Ferenc. B. N. 1907. IX. 25. és VII. 26. A regény romlása. P. N. 1911. XI. 12. Vall.-ok és Tan.-ok, 61–62. Az id. vers címe: Pimasz, szép arccal. L. már egy 1906-os cikkét: „Iszonyú dekadenciát mutat az a társ.-i réteg, mely még pár évtizeddel ezelőtt nálunk egyedül írt és olvasott.” Versek. B. N. 1906. I. 14. Vall.-ok és Tan.-ok, 154.

bujtatott szubjektivizmus: a jelen visszavetítése a múltba: Itt már tettenérhetjük Adynak a magyar liberalizmus nem függetlenségi eszméket képviselő nagy alakjaihoz való vonzódását is. De a Petőfi-tanulmány Ady — Révai nagyszerűen elemzett — „két lelkének” is nagy összegezése. A kapitalista civilizációnak, mint a fejlődés nem „non plus ultrájának” a megítélésében Ady csak összefoglalta az első párizsi útja óta benne munkáló élményt. Ez a Párizs nemcsak Anatole France és Jaurès, de Villy Párizsa is volt már 1904-ben is a számára, s ezért mondta róla, hogy: „A fél demokrácia pedig léha félemberek ideje”, s a 67-et megalkotó magyarok csalódásával hasonlította össze a harmadik köztársaságot megteremtő férfiak álmait a század eleje francia valóságával. Ebben a társadalomban lehet egy olyan „végtelenül ügyes író”, mint Rostand: siker-ember. Több színt csillogtatnak Adynak ezek a gondolatai: az alapszínt mindenestre a polgári demokrácián már túllépni akaró író gondolatai adják, — de keveredik benne a szocializmust vállalni nem tudó művész, a tömegektől való távolmaradást, a nagyhatású, művészarisztokratizmust hirdető Nietzsche-től is tanuló Ady. S ebben a bonyolult probléma-komplexumban már csirázott a „Két meggyőződésű emberek” eszméje, akikre a kornak ez a tragikuma legerősebben nehezedett, akik nem tudnak menni sem előre, sem hátra, mert hátul föléggett a múlt: semmi sincs az indulás eszményeiből; elől pedig még csak erjed a jövő, s akiket Ady éppen ezért tartott nemcsak kor reprezentánsoknak, de a legbecsületesebb embereknek is.

És még mennyi mindent elmond ez a tanulmány Petőfire is hitelesen — Adyról. A jelbeszédre kényszerült Ady irigyli Petőfi „látását”. Ám újra és újra a szép forradalmi Magyarországot és a saját sokat ígérő forradalmas éveiket sirató Ady szólal meg, hisz „Ami ragyogás lehetséges volt ezen a poros, szomorú levegőjű tájon, kidélíbabozta magát, elragyogott”. . . „S a nagyszerű önáltatások gyönyörű pár éves kódéből” — így veszett el egy véres, nagyobb kódbe Petőfi alakja. A kukoricás, amely előtt Ady megállni látja Petőfit, ezért válik szimbólumaiban ekkor a magyar életet kifejező Rengeteggé, s egyben a tizes évek Magyarországnak képévé.⁴⁷

S a historiai magyarság populus Werbőczyánus-sá válásának látványa íteltett emeg vele némileg másképp ifjúkorának olyan hőseit is, akikhez kegyetlennek kellett lennie, vagy akiket jobban kellett szeretnie, ha önmagát meg akarta találni. Az Arannyal szembeni ellenszenvé korai írásaitól végigkísérte s az Ignótus könyvéről írott cikkében kulminált. „És ha ezerszer kiátkoznak én még sem tartom másnak Aranyt, mint a kádenciázó magyar falusi nótárius fejlett típusának.” Az Arany dominiumán támadt élősködő epigonok ősképet találta meg gyilkos igazságtalansággal Aranyban. Majd amikor a *Nyugat* írói is keresik az őseiket, és Babits megírja ismert párhuzamos Petőfi—Arany-portréját, amely visszhangzott [ha implicite is] Ady: *Petőfi nem alkuszik*-jára, Ady minden bizonnyal erre válaszként írta meg strófáit Buda haláláról. Babits tanulmányában már a kortárs kritika meglátta, hogy Arany és Petőfi párhuzamba állítása mögött — valójában Babits és Ady húzódik meg. Adynak ez az írása már sokkal megértőbb Arannyal szemben, mint az előzőek: „szemérmes, kálvinista úr-paraszt”-nak tartja Aranyt, aki nem merete önmagát adni, s a Buda halálát — paradox módon — épp azért tartja legjobb „balladájának”, mert ebben Arany önmagáról való vallomásait véli kiolvasni. De az alapkoncepciót — a testvérharc nemzetgyilkos szerepét — az osztályharcokat értő

⁴⁷ Petőfi nem alkuszik. Renaissance. 1910. VI—VIII. Vall.-ok és Tan.-ok, 103—120. Ady annyira belerajzolta magát ebbe a tan.-ába, hogy pl. a Szendrey Júlia portré mögött nyugodtan sejtethetjük az Ady—Léda szerelem akkori nagy válságát. L. ekkori levelezését: Ady E. vál. lev. 321—330.; A Petőfi-Ház. B. N. 1907. X. 10.; Poéta és publikum. H. Sz. 1910. I.—II. Vall.-ok és Tan.-ok, 58.; A forradalmár Petőfi. (P. S. vál. forradalmi költ.-i. Összevált. és előjáró írással ellátta: A. E. Bp. 1910) — Villy Párizsa. B. N. 1904. XII. 20. Rostand és Sarah. Szil. 1905. I. 5. Párisban . . . 89., 92. A tömeg problémához l. még: „Rodin, Pitrou és a szobrok.” B. N. 1905. I. 22. Két meggyőződésű emberek. Ny. 1911. VIII. 1. Vall.-ok és Tan.-ok, 60. Révai: Irodalmi tanulmányok. Szikra 1950. 140—144.; L. még „A márciusi Naphoz” c. versének köv. sorát: „Petőfi szavánál van szükség jobb szóra.”

Ady nem tudja elfogadni. Arany művészete legnagyobb értékének „nagyhatalmú nyelvét” — látja. Ez a Babitsnak válaszul is szánt Arany-portré nem azonos a Babits arisztokratikus Aranyával — de mennyivel több megértés van benne, mint a Babits tanulmányában Petőfivel szemben. Ennél többet csak a saját művészi ifjúságát megörökíteni akaró *Margita élni* akar-ban mondott Ady Aranyról, ahol már így látta:

„Arany János volt végső lobbanás,
— Süket és sötét volt a magyar lélek,
Majd harminc évet rossz álomban szunnyadt
— Míg csalt, ágált, élt a politikus had.”

„Politikus-had”-dá vagy Rákosi Jenő-féle publicistákká kellett zúlleni az európai magyarság eszményét is megvalósítani akaró 67-es politikusoknak, hogy Arany János oda magasodhasson fel Adyban, ahol valójában is állott: a kiegyezésez Magyarországon magát rosszul érző, s Petőfi örökségéhez legalábbis hűségesebbnek maradni akaró, költővé.⁴⁸

S ez a történelmi élmény segített megengesztelni a konzervatív táborba számító legnagyobb élő tehetséggel, Mikszáth Kálmánnal is. Mikszáth megítélésében az is zavarta, hogy az irodalmi harcok résztvevője volt, habár sohasem beszélt a Rákosiak hangján az újak törekvéseiről. „... Gőgös, igazi és szemérmes művész volt, de jól élni szerető, kényelmes magyar is, magához való ésszel” — ismételte meg még halála után is Mikszáth ama vonásait, amelyek korábban riaszthatták tőle. De ekkor már a mikszáthi művelődési tartalmát is érti: „Szóval bizonyos, hogy úri kötelesség ez nálunk: legyen egy Mikszáth a háznál s a Háznál, ha be is csap bennünket. Mikszáth ezt tette, mert avval dobta magasra magát, amit semmire sem becsült s olyan művész volt, hogy úri gyámolítói ma se hinnék el.”⁴⁹ S a Jókai-szobor körüli botrányban is „Jókai-népének” dekadenciáját látta, és a nagy romantikus reneszánszát is a politikai megújulástól várta: „penitenciázik Jókai, mert idealizálta népét”, a dzsentrit.⁵⁰

S csak ebben az összefüggésben érthető, hogy a Petőfi-tanulmányban jelentkező szimpátia a 67-es Magyarországot megteremtő Deák Ferenc iránt — aki Eötvössel, majd Szilágyi Dezsővel s másokkal együtt még kétségtelenül európaian értelmezte a század uralkodó eszméjét, a liberalizmust — miért erősödött fel ezekben az években: a magyar politika meddő csatározása a közjogi harcok körül utáltatta meg Adyval a Politikát és a politikus-fajzatot, és ekkor kerülnek közel hozzá a nagy építők: Széchenyi, a reformkori országépítő álmok részbeni valóra váltója, Eötvös, a nemzeti és iskolatörvények megteremtője, akik az európai polgári haladás útján szerették volna elindítani az országot. Furcsa ellentmondás ez, hogy a forradalmár költőhöz a forradalomból kiábrándultak kerülnek közel. Az egymásrataláláshoz megvolt a közös történelmi élmény: Ady a vármegyét a „darabont” korszakában megismerhette a maga

⁴⁸ Strófák Buda haláláról. Ny. 1911. I. 1. Vall.-ok, 193—195. „Arannyal szemben valami versenyzésszerű ellenpózban állott; egyszer erős és egész arcán előlő önérzettel így nyilatkozott előttem: „én és Arany tudtunk legjobban magyarul, de neki nem volt bátorsága” — tudjuk ismét csak FÖLDESSY GYULA emlékezéséből. Újabb... 89—90. Valójában igazán soha nem békült meg Arannyal: a híres kuruc ballada hamisítási pörbe ő is beleszólt — Thaly K. regénye. Ny. 1913. VI. 16. Vall.-ok, 203—204 — s még Thaly magatartásában is az istenné emelt Arany mögött lemaradt „peches Arany-kortárs” Thaly sajátos maga megtalálását, önmaga adását látta. S a Kiss József ünnepére írt cikkében (már id.) is azt tartotta Kiss legnagyobb szerencséjének, hogy Arany után nem nevezték ki új Arany Jánosnak, és így az új ir. előfutára lehetett. — L. még POGÁNY J.: Arany kontra Petőfi (Babits tan.-áról) Ren. 1910. II. 514—522.; BÖLÖNY: Arany és Ady. M.—E. 147—150. o.

⁴⁹ Ki lesz a Mikszáth? Ny. 1910. VII. 16. A legiróbb író. Vall.-ok, 188, 187. L. még Politika és irodalom. Magyar Közélet, 1906. V. 2. Ady Endre: Az irodalomról. Magvető, 1961. 148—149.

⁵⁰ Ny. 1912. II. 1. Vall.-ok, 238. Jókairól. L. még Poéta király és felesége. N. N. 1901. XI. 7. Jókai és Jókainé. N. N. 1902. X. 14. Jókai szobra. B. N. 1905. II. 26. Jókai emberek. B. N. 1908. X. 8. A Jókai embere. Ny. 1911. IV. 16.

igazi mivoltában; láthatta, hogy azok a bizonyos nemesi privilégiumok a Bécs elleni védekezéssel együtt a haladástól is elzárják az országot. Gyulai is ezek között az utolsó nagyok között tartotta számon: ez felejtette el vele az öreg Gyulai esztétikájának konzervatív, az új irodalmi törekvéseket meg nem értő lényegét. Egy magatartást tisztelt benne is, mint annak idején Vajdában: *Harcos Gyulai Pál*, adta már a Hatvany vigasztalására írt verse címének is. Azt a Gyulait tisztelte, aki egész életében zsörtölődve járt az általa is felépíteni segített 67-es Magyarország falai között. S közelíthette Gyulaihoz annak mély irodalomszeretete is. Csak Ő rá figyelve látta a különbséget közte és a közbetolakodott nemzedék, a Rákosiak, Kenediek között. A „Magyar lelkek forradalmá”-ban ezért beszélt róla olyan nagy megbecsüléssel: „Ő egy forradalmi korszaknak itt felejtett s becsületes múmiája. Ő nem akarta belénk fojtani a gondolatot, az új témát, az új érzést, s a szót. Ő jóindulatú volt s öntudatlan volt a maga ártalmasságában” — mondotta akkor Gyulairól. Ignótus is Gyulait búcsúztatva az utolsó olyan konzervatív magyart siratta benne, akinek még szent volt az irodalom. Adynak ehhez a vívódó nagy nemzedékéhez való közeledése különösen 1912 után lett erős, amikor már tisztán látta, hogy az ő forradalmi meréseiket hogy semmisíti meg Tisza a háborúra való készüléssel. *Kín és dac*, adta az Eötvös József emléke előtt hódoló verse címének, amelyben a sokat ígérően szép, forradalmi reményeket siratta: „Kín volt mindig itt a dacnak Legízesebb tápláléka” — mondta a vers nagy történelmi általánosítással, de a saját korára már az is módosult: „Kín van már csak itt s egy-két ember távol Kitekint daccal s új dacot kovácsol, Hogy hátha mégis csoda esik vélünk.”⁵¹ Verscímbe is bekerült ekkor már ez a gondolat: „Elveszett hit: elveszítlek” — mondta Ady verse címében, de a vers maga arról vallott, hogy micsoda fájdalom Adynak bevallania, hogy „nagy magyar hite a Hitnek, Eötvösé és Kemény Zsigmondé,”⁵² Szilágyi Dezsőé, Grünwaldé, sokaké és másé, Elveszett Hit; elveszítlek.” E múlt századi liberálisok örököseit látta Ady a jelenben a magyar progresszió bajvívóiban, a radikálisokban. Azok között is ekkor a legnemesebben: Jászi Oszkárban. Könyvéről (A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés) a *Nyugat* vezető helyén írt: vallott ebben az írásában Jászi hallatlanul fontos szerepéről az Ő életében. „... a legnemesebb harcosok közül való” — írta róla, „S ha van valamit érő, továbbbszálló, továbbküzdő szép és jó az én kicsiny munkámban, csak abban és ott, ahol és amiben a Jászi utakkal összetalálkozott.” Ezt a ma már történelmileg némileg másként látott szerepét Jászinak akkor az magyarázta, hogy Jászi a nemzetiségi kérdést a magyar demokrácia ügyével kapcsolta össze, s ennek megvalósulásától várta amannak megoldását. Ezért lett „A Jásziság” Ady — „akart” ideálja. „Magyar jakobinus” volt még ez a Jászi, patriótademokrata s nem a 19 utáni, a hatalmra került néptől megijedő, s attól magát elhatároló polgár.⁵³ Adynak ekkor már különben is nagy szüksége volt hitet erősítő-adó társakra: a forra-

⁵¹ Eötvösről. I. már 1907-es véleményét: A Szarvas-Csárda körül. B. N. 1907. VII. 23. Vál. 203; Éljen a vármegye. B. N. 1907. XII. 18. Vál. 230—232. Ebben pl. a centralistákéhoz kapcsolódnak A. gondolatai: Széchenyiről I. még: Margita élni akar. „Margita Párisba jött” és „Margita fia” c. részeit; Bíró és Pekár. Világ, 1912. II. 20. Vall.-ok, 240—241. „végzetes, nagy, zseniális, tragikus, szép lélek”-nek nevezte Sz.-t; Nyilatkozat Gyulai Pálról. Füg. Mao. Vall.-ok, 183.; I. még HATVANY: Gyulai P. estéje. 1910-es kiad. 52. és Ady M. II. Kardeván cikke. 84. IGNÓTUS: Kísérletek 109—121.

⁵² Akit Ady szintén a 67-es európai magyarok között látott mindig: „... harminc évvel ezelőtt nem úgy gondolták azt, ahogy most van, azok akik az új Franciaországot meg akarták csinálni. Hogy is magyarázzuk csak ezt meg? Talán avval, ha most Kemény Zsigmond élne odahaza nálunk ifjú erőben, krónikázó kedvben. Mi mindent nem mertek remélni az emberek 1867-ben Magyarország földjén s milyen kevéske vált valóra? Az egeket verte a magyar lélek lángja... Hol ez a láng? Hol vannak az álmok? Milyen másként van minden, mint akkor gondolták...” B. N. 1904. XII. 20. Villy Párisa. Párisban... 90.

⁵³ Jászi Oszkár könyve. Ny. 1912. V. 16. Vall.-ok, 197—199. Az ugyanabban az évben írt „Margita élni akar”-ban így állított emléket Jászinak:

„Jászi Oszkár már évek hosszátán
Különb, mint sem kezem saruját oldja.

dalmas remények távolbaveszésével a pesszimizmus uralkodott el líráján, és csak néha vágta fel dacosan a fejét. „Az undor óráiban” Ady tudta, hogy:

„Egy-két szegény írődeák
Sohse állított meg még sorsot
— És népeket veszejtő, titkos
Törvényes, nagy tragédiát.”

Életének ebben a kései periódusában nyúlt vissza a régi magyarsághoz is. Vonzódása irodalmunknak ehhez a gazdag örökségéhez 1909 után — politikai lírája kibontakozásával együtt — kezdődött, de ezekben a későbbi években térképezi majd fel igazán a magyar múltat: oda menekül. „Kidalolatlan magyar nyarak” titkai tudójának vallja magát, amelyeknek a kidalolását rábízta a Sors. Már az első ilyen témájú versében — *Ilosvai Selymes Péter* — benne volt az elfáradás mozzanata is. Ekkor pedig akár a reformáció örökségét, akár a Dózsa-hagyományt, akár a kuruc időköt idézte meg, — szintén mindben benne volt az ekkori őnmaga. A *szétszóródás előtt* című versében szinte összegeződik mindaz, amit témában, hangban, látásban a magyar reformáció irodalmától kapott. A nagy prédikátor költőnek, Szkhárosi Horváth Andrásnak a hangjára emlékeztető keménységgel leckézteti meg az ország vezetőit (*Nagy lopások bűne*). Elődeit tisztelhetette a reformáció íróiban Ady, akik a maguk korában szintén a feudális világ ellen harcoltak: antifeudális, antiklerikális, nemzetfélő voltak miatt érezhette közel őket magához. A Dózsa-motívum újra való felbukkanása 1914-ben — ha alkalomhoz kötötten is — a forradalmi ér továbbéléséről tanúskodott Adyban. S a kuruc-versek megsokasodása ezekben az években — amelyekben mindig magyar gondjairól beszélt Ady — a Magyar Pokollal való kétségbeesett viadallról tanúskodott. Az az Ady, aki jogászéveiben Endrődi kuruc dalait olvasta elragadtatással, már régen a szegénylegények igazát értette a kuruc-korból. A *Ki látott engem?* című kötetében már egy egész ciklussá — *Sípja régi babonának* — álltak össze ezek, a szegénylegények ürügyén magáról, illetve magukról, a magyar progresszióról beszélő versek. Az *halottas ünnep* című versében Mikes nevében énekelte el a maga fájdalmait. Az átélt korabeli történelmi élmények készítették Adyt arra, hogy múltunkban is a tragikus mozzanatokat lássa meg: az elbukott Rákóczi-szabadságharc, Károlyi árulása, a becsapott szegénylegények, a „magyar fátum” ezekben az években lettek Ady lírájának nagy ihletői. A Mikeset aposztrofáló vers is tulajdonképpen ezt mondja: halottak napján az Ady megidézte Mikes az emigráció halottjait irigylő, akiknek — s itt Ady magát rajzolta bele Mikes alakjába —, nem kellett megérniük az „új rosszat”, az ellenség felülkerekedését, s a volt hívek árulását, szétszóródását. Az utolsó strófa árulkodik legvilágosabban az Ady—Mikes-rokonításról: a költőről ír itt Ady, aki fajtája bűneit is kénytelen vállalni. Mikes azonban csak ürügy volt Adynak arra, hogy nagy éiményét: a haladás ügye szószólójának magára maradását elmondhassa.⁵⁴

*

Hitvallásom és hős örüitem
Az Ő diktáló, tiszta lelkétől függ.
Ez is asszonyosság, de szívvel állok:
A Jászság én akart ideálom” (a „Mikor Margita visszajött” c.

részben.)

⁵⁴ Dózsa-versek: Egyszer volt csak, Még egyszer jönné. Endrődi olv.-ról. I. ADY L. 50. ESZE T.: Két szegény legény... It. 1950. 2. A ref. ir.-ának mély ismeretére mutat, hogy erre alludáló szavak már korán felbukkannak publicisztikájában: „... a mai magyar társadalomban a papi és világi fejedelmeké minden.” N. N. 1902. IV. 23. A társ.-i viszonyok. U. ez. a „Strófák”-ban. A „Magyar lelkek forradalmá”-ban így írt: „... atyafiságot tartok régi Erdély jeremiázó, bús, elégedetlen, Európa-látta magyarjaival”. Vall.-ok, 51. Ady Ilosvain kívül bizonyára Farkas Andrásra, Csáthy Demeterre s Görcsöni Ambrusra gondolt. L. még: KOMLOVSZKI T.: Adalékok Ady és a régi magyar költői nyelv kérdéséhez. It. 1956. 85—94. VARGA JÓZSEF: Szkhárosi Horvát András. It. 1955. 303.

A háborús évek jelentenek még egy külön periódust Ady irodalmi érdeklődésében, és gazdagítják némileg esztétikáját is. Egyetlen élő fájdalom Ady ezekben az években a „mag”-nak — a forradalomnak — „hó” alá kerülése, s az Ember — emberré válása, saját maga bemocskolása miatt. S fájdalmait csak növeli, hogy van idő, amikor csaknem teljesen egyedül marad. A konzervatív tábor a Győniről kiprovokált vélemény ürügyén indított hajszát ellene: még egy utolsó kísérlet volt ez a már felnőtt új irodalom kompromittálására. Ebben a vitában is — mintahogy ezekben az években csaknem mindig — Móricz volt az, „akinek a szíve előbb dobogott” most is, — aki elsőnek állt ki Ady mellett. Azokat szerette akkor Ady, akik ki tudták vonni magukat a tömegőrületből, s vagy ellene szegültek, vagy legalábbis mást mondtak. Móriczot is azért becsülte, mert „nem csinált politikai kenyeret a háborúból”. S bár egyre rövidültek a kritikái, még felfigyelt Tersánszky és Barta szárba szökkenő tehetőségére: Barta Lajos könyvét „cselekvés”-nek, „tett”-nek tartotta: ezek a legdicséretesebb jelzők ekkor Ady esztétikai szótárában. Tersánszky kisregényét is azért szerette, mert az író a háborúban is az embert látta meg. Ady tudta, hogy „Most nincs igaz írás ideje”, s éppen ezért érezte az igazat mondó írókat annyira közel magához. Ekkor lett társa Babits Mihály is: a „Recitativ” című Babits-kötetről kritika helyett verset küldött: *Babits Mihály könyve* — címmel. A kötetben található a *Játszottam kezével* című, a konzervatívok haragját felkorbácsoló, háborúellenes Babits-vers és a *Haza a telepre* is. S a kötet megjelenése évében írta Babits a *Húsvét előtt*-et s az *Alkalmi vers*-et, amelyben Adys hangot ütött meg. Ezért voltak Babits szavai az Ady lelkének a szavai is egyben, s ezért látta Babitsot akkor „A sümptölygő aljak fölött: bércnek.” Ezeket a gondolatait írta meg Ady ars-poétikusan *Intés szegénylegényeknek* című versében, amelynek a mottója: „Becsületére jól vigyázzon minden nemes szegénylegény.” Ismét csak historikusan rokonította a haladó magyar múlttal a költőtársait, s a történelmileg kijegecesedett, a nép igazi érdekeihez hű, s a frázisokat együtt nem üvöltő magatartást várta el tőlük is. S ez az intése nem volt felesleges: Ady nagy fájdalomra volt ekkor, hogy liberális, sőt radikális barátai egy része is milyen megértő tudott lenni a háború iránt: „Dehogy is sért engem a pompás cinikusok, illeszkedők nagy fordulása, szinte lendületes kürtölése, hazudozása, melytől önmagukat sem tudják egészen megkímélni?” — s a kétségbeesés vígaszával azt hozta fel mentségükre, hogy azért kellene nekik, mert segítenek túlélni a retteneteket. „Olyan kellőek ők, amilyen kelletlenek mi néhanáyn, megátkoztak és némák, aludt-, nehéz-, vérfagy-darabok a vígan csörgedező vér folyóban” — írta róluk. Különösen fájt neki a mindig nagyrabecsült Ignotus „mindent megértése”: „miért bölcsebb és megértőbb ma, mint valaha?” — kérdezte. „Fáj nekem az Ignotus nagy tisztánlátása, a könyvből borzasztan kisugárzó” — írta Ignotus háborús jegyzeteiről. Ezek a gondolatai visszhangoztak a Jókai-renezánszról írott soraiban, is: a naiv váteszt — azaz: saját magát — állította szembe az Ignotus-féle komoly írástudóval, az előbbinek adva a pálmát, mint aki tisztábban, jobban lát a másíknál: „Megmaradok világos mezőkön” válaszolta Ady versével a barátok eltávolodására:

„Amit adtam: örökség s nem divat
S addig is, míg a Halál elhivat,
Magam vagyok: adó, jó s virágos

— énekelte igaza tudatában.⁵⁵

⁵⁵ Az egyetlenek sorsa. Ny. 1914. II. 340.; az Ady—Rákosi vita. Egy irodalmi per aktái. Debrecen 1940. 84. — A Baudelaire-t ünneplő cikkét is szép gesztusnak tartotta: a háborús ellenfél nagy fiát köszönthette halála félévszázados fordulóján. — Móriczról: Ny. 1915. III. 1. Levelek Mme P.-höz. Vall.-ok, 127—128.; Daudet és Kiss. Ny. 1918. II. 16., Vall.-ok, 225; lev. M. Zs.-hoz. Világ, 1915. X. 17.: Szegény Zuboly emlékére. Világ, 1915. IV. 18. A bepanaszolt élet. Ny. 1915. XI. 1. U. itt. De versek íródnak. Vigasztaló A. France. 1914. XII. 1., IX. 1. Jeremiás siralmi — mindig. Világ, 1915. XII. 25. — Barta Lajos könyve, Tersánszky: „Viszontlátásra drága...” Ny. 1917. III. 16. Ny. 1916. XII. Vall.-ok, és Tan.-ok 68, 223,

Ady irodalomszemléletét szükségképpen tekintettük át egy fejlődésképpen: nem irodalomtörténetet, vagy esztétikát írt Ő a szó tudományos értelmében. Írói esztétika ez, amely „saját szükségletre” készült. Mivel azonban ez az élet egyben a legrepresentatívabb, mert a nemzeti élet fő kérdéseit legvilágosabban látó magyar élet is volt a század első két évtizedében — ennek az irodalmi érdeklődésnek, esztétikának az eredményei általános érdekűek. Tanúsítják, hogy csak forradalmi demokratikus világnézettel lehetett irodalmi múltunk valódi fordulóit kijelölni. Ebben az irodalmi látásban került először igazi helyére Petőfi. Így esett erősebb fény addig homályban levőkre (Tolnai, Vajda), s így látta meg valódi mivoltukban a kortársait (Móricz, Ignótus, Kosztolányi). Kritikái alkalmiak lehettek, mégis kitűnnek az összetartó pántok: a korhoz való viszony ezen a mércén a legmagasabb mérték. Ítéletei máig ható erővel bírnak: nevek csak azért fénylenek ma is sok esetben, mert az Ady ragyogja be őket. Írói utakat kísért figyelemmel, és nem habozott revideálni korábbi véleményét. Felfigyelt vele rokon tehetségű írói indulásokra (Móricz, Gárdonyi, Gide).⁶⁶ S átút végül ezeken az írásokon Ady gondolkozásának nagy hőfokú intellektuális feszültsége, izzása. S a különbség közte és a kortársai — Kosztolányi, Ignótus impresszionizmusa, Babits, Schöpplin tanulmányírói alapossága, Szabó Dezső értekezései, Móricz nehézkessége — között csupán ezt szemlélőtt tartva is: szembetűnő. „Drága tudás az én tudásom” — vallotta meg maga Ady. S talán ez a legnagyobb meglepetése Ady irodalomszemlélete nyomunkkövetésének, hogy ez az „öszönőnek”, zsurnaliszta-értelmségűnek ismert költő — aminthogy tájékozódásában az is volt — a legműveltebb magyar szellemek közé tartozik.

József Varga

LA CONCEPTION LITTÉRAIRE D'ADY

Endre Ady était le plus grand poète hongrois du siècle. Il a réalisé dans la littérature hongroise ce qu'ont achevé Baudelaire, Rimbaud, Verlaine dans la littérature française, Stefan George, Rilke en allemand; il a traduit dans la poésie les nouveaux sentiments humains émanant des conditions sociales changées. Cependant sa poésie lyrique a non seulement représenté les sentiments bourgeois mais elle a vivement accentué les grands problèmes nationaux qui ont préoccupé la société hongroise contemporaine. C'est justement les idées révolutionnaires plébiennes-démocratiques dont s'alimentent ses vers. Il a réussi de rapporter dans la langue de la lyre ce que son grand contemporain Béla Bartók a exprimé en musique.

L'auteur en mettant au point la formation de cette conception littéraire dans le cadre du développement du poète et de l'homme, l'examine à l'idée maîtresse de l'ordre chronologique. La première partie de l'étude est vouée à l'analyse de la culture intellectuelle et de l'érudition du poète pour la plupart sur la base de ses propres aveux et les reminiscences des contemporains. Ce sont les grands écrivains hongrois Petőfi, Jókai, Arany, Mikszáth, Csoknai, Vajda qui ont exercé un ascendant sur Ady, mais il a aussi subi l'influence de Goethe (dont le Torquato Tasso il a traduit presque entièrement pendant ses années d'études), de Byron, Ibsen, Dostojevski, Pouchkine, Zola, Heine, Poe, Wilde, les philosophes Comte, Nietzsche et Spencer. Dans l'essai ses lectures ainsi que ses articles et poésies ayant des sujets littéraires sont considérés comme les documents d'une âme cherchant ses débouchés; donc les trois chapitres qui succèdent au premier correspondent aux trois grandes phases de l'évolution de poète. La

217, s még: 67, 69. — A barátokról: I. Ny. 1915. III. 1. Levelek Mme P.-höz, Vall.-ok, 128. U. itt. 218—219. Ignótus háborús könyve. Ny. 1917. II. 1.; A feltámadt Jókai. Ny. 1916. V. 16. Vall.-ok, 216.; Tűnődés más költőkön. Az értelmetlen versek. Írók, kik védekeznek. A Világ „Távol a csatatérről” rovatában. 1915. X. 31. VI. 27., IX. 5. L. még: „Az én kálvinista-ságom”. Ny. 1916. III. 16. Vall.-ok, 21—22.

⁶⁶ Gárdonyiról: A história városa. N. N. 1903. I. 22. „Míg G. G. el nem egriesedett és annuskásodott, igen sok mély és szép dolgot írt. Írt egyszer a látás tökéletlenségéről”... majd ezután I. a Zétát 1905-ből s „Az új Gárdonyi”-t 1912-ből. Az Isten az irodalomban (Gide-ről), Ny. 1910. II. 1. ADY ENDRE: Az irodalomról. Magvető, 1961. 270.

première s'étend jusqu' à la publication des Poésies Nouvelles (Új Versek), son premier grand volume en 1906: c'est l'époque de la préparation dans la vie du poète, quand les personnalités du passé et du présent lui sont les plus proches qui l'ont aidé à retrouver son propre accent: ce sont les démocrates de la petite bourgeoisie de cercle de la feuille hebdomadaire „Hét” (La semaine), en suite, dès son premier voyage à Paris en 1904, Baudelaire et Verlaine, et ceux, qui ont souffert comme lui de l'état culturel arriéré de la Hongrie dans le passé, comme Tolnai, Vajda, Csokonai, ou dans la même époque, comme Ignatus. Déjà dans le premier chapitre se cristallisent deux idées centrales de l'auteur: Ady s'évertue à créer une esthétique pleine du sentiment de la vie, faisant profession de la primauté de la vie, de la réalité, dans une polémique sans trêve avec les opinions d'esthétique et de théorie de la littérature du conservatisme et de la décadence bourgeoise; chez Ady, même dans la théorie de la littérature, être Européen et Hongrois sont les idées qui occupent la place centrale; c'est le désir de faire la synthèse de l'innovation et de la tradition qui détermine le plus foncièrement l'évolution de ses vues en littérature. La prochaine étape de son chemins se fixe aux années 1906 à 1907, quand dans son journalisme il est déjà démocrate révolutionnaire, mais dans la poésie lyrique c'est seulement le grand artiste innovateur, et pas encore le révolutionnaire qui fait résonner sa voix et quand il est encore tout seul puisque la littérature nouvelle ne s'est pas encore organisé dans un camp.

La manifestation représentative de cette époque est l'article „Réponse à Béla Tóth”, dont la voix révolutionnaire est non équivoque. Dans cette période — pendant son deuxième voyage à Paris — son grande expérience devient la prise de contact avec l'oeuvre d'Anatole France par laquelle il se renforce dans la compréhension de l'histoire. Il s'approche en même temps au socialisme: cette expérience le plonge aussi dans des réflexions sur la tradition (cf. son article: „La Barre — György Dózsa”). Il se sent attiré de plus en plus vers les traditions révolutionnaires de la lutte des classes. Ses pensées sont apparentées au fond à la thèse bien connue de Lénine sur les deux cultures existant dans la même société, sur les deux espèces de tradition des travailleurs et de la classe dirigeante. C'est alors que Verlaine devient un vrai grand événement de sa vie: il raisonne dans toute une série d'articles brillants (Les poètes, Les Belges, Grand Guignol) en faveur du symbolisme, une tendance qui était aussi une particularité artistique caractéristique de sa poésie. Arrivé à cette hauteur il critique la méthode artistique de la littérature conservatrice hongroise, l'anecdote, et avec son esthétique puisée de la vie, qui s'est renforcée par le contact avec A. France, les vers des poètes contemporains (par exemple Dezső Kosztolányi). La dernière grande époque de sa vie est caractérisée par la conception littéraire du poète mûr démocrate révolutionnaire, témoignant du „Pimodan Hongrois”, qui amène les talents hongrois se mettant en opposition avec leur époque, tout comme les visiteurs de l'Hotel Pimodan français, à la recherche du vertige. Entretemps tout un groupement d'écrivains s'est formé autour de périodique „Nyugat” (Ouest) avec lequel, ainsi que les socialistes et les conservatives il s'explique sur le sens de l'effervescence littéraire du commencement du siècle, en se désolidarisant des pseudo-modernes et de ceux qui ne sont que des imitateurs, en déclarant que le renouvellement littéraire fait partie de la lutte sociale. Bien qu'il ait une certaine estime pour ceux qui n'apportent du nouveau que dans l'art, il se sent plus proche à ceux dont l'art exprime l'esprit de l'époque (Zs. Móricz, M. Kaffka etc.). La discussion avec les collaborateurs de Nyugat qui n'apportent du nouveau que dans le sens artistique, devient la plus aiguë dans l'échange de lettres avec Lajos Hatvany; c'est dans sa réponse et son poème à Hatvany qu'il rédige de la façon la plus catégorique son crédo esthétique vitale. Et le poète démocratique révolutionnaire retrouve son ancêtre le plus authentique dans le grand démocrate révolutionnaire du siècle passé (cf. son étude „Petöfi ne marchande pas”). En même temps le poète, qui prend en horreur la politique hongroise contemporaine, et qui voit clairement la déchéance de la „gentry”, se sent apparenté de très près à la grande génération libérale hongroise du siècle dernier: Madách, Széchenyi, Eötvös, Gyulai et leur représentants actuels, les radicaux hongrois (O. Jászi). Les années de guerre ne font qu'enrichir son esthétique: alors Ady appartient déjà aux esprits les plus clairs de l'Europe; à aucun moment il ne se rallie à la guerre. De ses contemporains hongrois il estime ceux qui font au moins une tentative de se dissocier de la folie qui est la guerre. Il saisit toute occasion de faire un geste d'hommage envers les gens de lettres qui ressortissent aux pays de l'„Entente” (Baudelaire, A. France). Finalement l'auteur parvient à la conclusion, que c'était non seulement le plus grand poète hongrois du siècle, mais l'analyse de sa conception littéraire, de son „art poétique”, démontre encore qu'il appartient aux esprits hongrois les plus cultivés.